TOBIAS

Informasjonsblad fra Oslo byarkiv Nr. 4/1998

Døden i Christiania

Kirken Bygger

Kirkene på Kristiania torv

Frikirken i hovedstaden

KIRKELIV

TOBIAS

Informasjonsblad fra Oslo byarkiv

Nr. 4 – desember 1998
7. årgang

Redaktør: Leif Thingsrud
Redaksjon:
Bård Alsvik, Gro Røde, Anne Marit Noraker, og Tore Somdal-Åmodt

Trykk: Lillestrøm trykkeri

ISSN 0804-2454

Oslo kommune
Byarkivet

Kontor / Postadresse:

Økernveien 11
0640 OSLO
Tlf. 22 66 77 05
Fax 22 66 74 98
E-post: Tobias@byarkiv.oslo.no

Publikumsekspedisjon og lesesal:

Rådhuset,
15 etg. østre tårn.
Tlf. 22 86 15 33
Fax 22 86 19 69

Åpningstider:

mandag, torsdag og fredag: 09.00 – 15.00
onsdag: 09.00 - 18.00
tirsdag, lørdag og søndag: stengt

Innsyn og "dokumentoffentlighet"

En samlet justiskomite uttaler i sin kommentar til regjeringens offentlighetsmelding:

"Komiteen mener at prinsippet om offentlighet i forvaltningen er en nødvendig forutsetning for et demokratisk samfunn. Komiteen viser til at offentlige avgjørelser treffes på vegne av alle landets borgere, og at informasjon om arbeidet i forvaltningen er en forutsetning for at borgerne skal kunne påvirke arbeidet. Åpenhet i forvaltningen skal bidra til at enkeltpersoner og allmennheten kan få innblikk i virksomheten og ta opp kritikkverdige forhold. Prinsippet styrker rettssikkerheten og skaper mulighet for kontroll med at lover og annet regelverk følges under utøvelse av offentlig myndighet" (fra innstillingen, fremlagt 5. november 1998)

Offentligheten og enkeltpersoner skal ha innsyn i forvaltningens virksomhet og i beslutninger som forvaltningen foretar. Normalt vil forvaltningen kunne gi den nødvendige informasjonen om sin virksomhet ved å stille *dokumenter* til rådighet. Dette forutsetter at det finnes dokumenter, og at de dokumenter som fremlegges faktisk gir fullverdig kunnskap om vedtak og saksbehandling.

Vi møter denne problemstillingen daglig i Byarkivet. Enkeltpersoner som skriver til Oslo byarkiv for å få klarhet i beslutninger som har fått betydning for ens liv, har sjelden noen mulighet til å identifisere *dokumenter* som kan være interessante og spør heller ikke etter dokumenter. Utgangspunktet er innsyn i premisser som ble lagt til grunn for vedtak og håp om å finne faktiske *opplysninger*. Folk spør etter dokumentasjon av saker og etter innsyn i saksbehandling.

Offentlig forvaltning er nå inne i en omlegging til elektroniske systemer som støtter alle ledd i saksbehandlingen. Informasjonsgrunnlaget for beslutninger ligger i databaser og formidles gjennom nettverk. I situasjoner der vi før skrev brev, sender vi nå i økende grad e-post meldinger. Transaksjoner og aktiviteter i saksbehandlingen nedfeller seg ofte ikke i form av tradisjonelle dokumenter som legges i arkiv. Dokumentasjon av virksomheten kan bli mangelfull, og mulighetene for innsyn blir redusert. Denne utviklingen har engasjert arkivarer og jurister i diskusjoner om hvorvidt offentligheten nå skal ha innsyn i databaser og e-postmeldinger og om e-post skal journalføres og arkiveres, m.v.

Da er det nødvendig å minne om utgangspunktet: Kravet er at forvaltningen skal kunne fremskaffe fullverdig dokumentasjon om sin virksomhet og sine vedtak.Vi kan ikke la være å arkivere og legge til rette for innsyn i de tilfeller der denne dokumentasjonen foreligger i digitalt format. Grunnlaget for å arkivere og gjøre tilgjengelig for innsyn er hverken format eller form, men innhold og dokumentasjonsverdi.

Hovedutfordringen for arkivarer i dag er å sikre at elektronisk støttet saksbehandling blir like godt (og bedre) dokumentert enn den saksbehandling som er basert på produksjon og oversendelse av papirdokumenter. Denne oppgaven må løses dersom vi ønsker å ta vare på prinsippet om innsyn i forvaltningens virksomhet

Forsidebilde: Gamlebyens kapell før ombyggingen ca. 1930
(Ukjent fotograf, Kirkevergens fotoarkiv i Byarkivet)

Kirkeverge og kirkeinspeksjon

Det daglige ansvar for kirkenes drift

Kirken og begravelsesvesenet er fra de eldste tider noen av de viktigste institusjonene i et lokalsamfunn. Administrasjonen og ledelsen av disse har imidlertid endret seg i tidens løp. Institusjoner har kommet og forsvunnet, og kirkens inntekter er dreid over fra landskyld og særavgifter til statsbidrag. I Kristiania utviklet det seg tidlig til en egen etat.

Av Leif Thingsrud

Det øverste oppsynet med kirkene og kirkegårdene lå i eldre tid hos Stiftsdireksjonen. Fra 1897 av var det amtmannen og biskopen som sammen utgjorde "kirkenes overtilsyn". Den daglige ledelsen lå fra 1739 av under "Kirkeinspeksjonen". Denne besto av byens magistrat og sogneprest, i Kristiania fra 1833 av også av kapellanen.

Fra inspeksjon til fellesråd

Da Vår Frelsers kirkes menighet ble delt i 1858, ble det bestemt at det for alle byens kirker skulle være en felles kirkeinspeksjon bestående av magistratens tre medlemmer og alle sogneprestene. I løpet av 1870-tallet økte antallet menigheter raskt, og i 1880 kom en kongelig resolusjon som fastsatte at inspeksjonen skulle reduseres til tre medlemmer; ett av magistratens medlemmer, domprosten og en av sogneprestene. Den siste ble utnevnt av biskopen for fire år av gangen.

I 1920 ble kirkeinspeksjonen erstattet av menighetsråd. Det ble opprettet et råd i hver menighet bestående av sognepresten og ti valgte medlemmer. I tillegg kom et fellesråd bestående av en representant for hvert av menighetsrådene. Kirkevergen møtte også i fellesrådets møter, og fram til 1941 fungerte han også som rådets sekretær.

Fellesrådet behandlet skolerådmannens budsjettforslag for kirker, krematorier og kirkegårder. Det behandlet også ansettelser og stillingsinstrukser. Med Kirkeloven i 1996 fikk rådet ansettelsesmyndighet for flere av stillingene.

Kirkeverge og gravere

Under kirkeinspeksjonen sto én kirkeverge. Hans oppgave var å stå for den daglige driften av kirkene og kirkegårdene.

Å være kirkeverge var opprinnelig et ulønnet ombud, noe enhver borger av byen eller bonde på landet kunne bli pålagt. På landet har en slik ordning vært alminnelig helt opp til det siste.

I Kristiania ble dette etterhvert et ganske tungt verv, og den som fikk det slapp ikke unna før han kunne "sende stafettpinnen videre" etter tre år. Flere av de oppnevnte kirkevergene valgte å ansette en assistent som de lønnet av egen lomme. Utover på 1800-tallet vokste byen i stadig raskere takt, og i 1856 vedtok bystyret å ansette en lønnet kirkeverge.

Kirkevergen ansatte nødvendig kontorhjelp samt gravere på kirkegårdene. Hovedprinsippet her var – som mange steder ellers i kommunen – at etatsjefen, kirkevergen, bare ansatte en forstander på hvert sted, og så måtte denne engasjere en "overgraver" som hadde ansvaret for å gjøre i stand gravene samt de hjelpesmenn, "undergravere" og vanningskoner, som han trengte. Alle disse ble lønnet direkte ved hjelp av det folk betalte for graving og gravstell. For Vår Frelser og Gamle Aker var forstanderen felles. I tillegg fantes det en gartnerstilling ved Vår Frelser og faste oppsynsmenn for sommerhalvåret på alle kirkegårdene.

I 1907 ble systemet endret slik at kommunen ansatte faste kirkegårdsarbeidere, og "overgraverne" fikk omsider endret sin tittel til "gravlundsformann".

Gravlundene fortsatt kommunale

Kirkevergens etat ble delt som følge av Kirkeloven av 1996, slik at kirkegårdsadministrasjonen ble overtatt av et rent kommunalt organ, Gravferdsetaten. Kirkevergen fortsatte som daglig leder for Kirkelig Fellesråd i Oslo og med ansvar for alle sider av kirkenes drift.

Arkivsaker etter Kirkevergen og Kirkeinspeksjonen i Byarkivet

Kirkeinspeksjonen:

Forhandlingsprotokoller	1876 - 1909
Brevjournaler	1831 - 1917
Kopibøker	1852 - 1907
Journalsaker (sakarkiv ordnet etter journalen)	1830 - 1914
Midlertidige byggekomitéer (diverse kirkebygg)	23 bokser

Kirkevergen:

Brevjournaler	1867 - 1930
Kopibøker	1721 - 1945
Journalsaker	1864 - 1919
Pakkesaker (en del journalsaker fra 1920-tallet inngår her)	
Sakarkiv	ca. 1930 - ca. 1945
Kassabøker	1821 - 1918
Inventarprotokoller	1867 - 1926
Bestillingsbøker, regnskap m.m. for begravelser	1861 - 1903
Erklæringer vedr. begr.	1879 - 1958

Fra de enkelte gravlundene:

Gravbøker fra Ankerløkka, Christ og Vår Frelsers gravlund

Begravelsesprotokoller

Ankerløkka	1840 - 1866
Sofienberg	1892 - 1931
Nordre gravlund	1884 - 1931
Østre gravlund	1895 - 1931
Christ kirkegård	1837 - 1943

I tillegg kommer materiale om kirkegårdene i Aker fra Akers parkvesen

Døden i Christiania

Begravelsesvesenet i forrige århundre

På 1800-tallet var hovedstaden Christiania en by i sterk vekst. Stadig nye områder ble tatt i bruk til urbane formål, nye offentlige bygg ble reist og to ganger måtte bygrensa skyves utover for å fange opp forstedene i Aker. Men det var ikke bare de levende som la beslag på byterritoriet. Også de døde "krevde" plass i en by hvor antallet døde vokste i takt med befolkningsøkningen. Døden ble et tilbakevendene plassproblem for den svulmende hovedstaden.

Av Bård Alsvik

I de fleste byer har de døde skaffet problemer for de levende. Folk som ikke sikret seg økonomisk før de vandret heden gjorde det vanskelig for dem som satt igjen. En standsmessig begravelse, og ikke minst et verdig gravsted, kostet dyrt. Å begraves under kirkegulvet var fra gammelt av reservert for konger og martyrer, men ble etter hvert et "populært" gravsted også for de som kunne betale for seg, noe kirken nøt godt av.

Men etter som byterritoriene ble "trangere" og antall døde steg i takt med befolkningsveksten og epidemiske kriser, gjorde flere krav på plass under kirkegulvet. Til slutt ble kirkene overfylte med lik. Samtidig trengte de fattiges graver seg sammen utenfor kirkene på kirkegårdene, ofte i vassjuk jord, og dermed til plage for de levende, som måtte puste inn den kvalmende og til tider dødelige likstanken.

Forbud mot bykirkegårder

Historier om byer som ble fylt opp med halvråtne lik finnes det mange av. At det var et problem å ta vare på de døde innenfor bymurene, både av hensyn til plassen og hygienen, viser da også forbudene som kom mot anleggelse av kirkegårder rundt bykirkene utover 1700- og 1800-tallet. Den tysk-romerske keiserinnen Maria Teresia nedla et slikt forbud rundt midten av 1700-tallet. Siden fulgte Ludvig XV hennes eksempel, fordi det i Paris ble oppdaget flere forgiftningstilfeller hos folk som bodde nær byens kirkegårder.

I Danmark-Norge kom forbudet mot bykirkegårder først i 1805. Skikken med å begrave folk under kirkegulvet ble avskaffet og alle bykirker ble pålagt å finne seg gravplasser utenfor bygrensa. For Christianias del betydde dette nedleggelse av kirkegården rundt Vår Frelsers kirke. I 1807 kjøpte kirken derfor inn et stykke jord ute i bymarken til anleggelse av gravlund for bymenigheten. Året etter ble jordstykket tatt i bruk som Vår Frelsers gravlund.

Byen hadde imidlertid to andre mindre kirkegårder rundt 1800, begge på Hammersborg. Vaterland kirkegård, som lå der Møllergata 19 ligger i dag, og som i vesentlig grad var forbeholdt døde fra forstedene i øst, hadde vært i bruk siden første halvpart av 1600-tallet. Den andre, Christ kirkegård, var begravelsesplass for Garnisonsmenigheten og var anlagt under den akutte gravplassmangelen som oppsto da byen ble hjemsøkt av pest i 1654. Men begge disse hadde liten betydning som gravplasser for bymenigheten på 1800-tallet. Vaterland var liten og steinete, og ble fort overfylt. Den ble nedlagt i 1811. Christ kirkegård, som i utgangspunktet var meget liten, ble riktignok utvidet tre ganger på 1800-tallet, men var forbeholdt de militære fram til den ble nedlagt i 1924.

Fram til 1833 hadde bymenigheten derfor bare den innkjøpte løkken vest for Akersveien ute i Bymarken som gravlund. Arealet var bare på omlag åtte mål og minnet nok lite om det vi i dag kjenner som Vår Frelsers gravlund. Men allerede i 1811 skjedde den første utvidelsen, og i 1824 ble en liten del av Calmeyerløkken innlemmet i gravlunden.

Kostbart å dø

Som på så mange andre felter i samfunnet var det et klasseskille også for de døde. Om ikke selve døden var kostbar, så var det i hvert fall dyrt å komme i jorda på en verdig måte. Etter skikk og bruk ble liket liggende i den avdødes bolig inntil begravelsedagen, hvor prest, slekt og venner møttes til brød og vin før liket ble kjørt i likvogn eller båret den lange veien opp til Vår Frelsers gravlund. Hadde man råd til det, ble det etter gammel tradisjon strødd granbar utenfor avdødes hus og langs likfølgets rute. Samtidig ringte klokkene i Vår Frelsers kirke. Full ringe-sermoni kostet fra 2 til 3,5 Spd alt etter hvilken stilling og stand avdøde hadde hørt til.

Ville man spare inn på klokkene kunne det velges halv eller kvart sermoni, eller ingen sermoni i det hele tatt. Men selv da tok kirken totredjedels betalt, så det var ikke mye å spare. Barnelik under fem år var imidlertid avgiftsfrie så lenge de pårørende valgte å la klokkene være stille - angivelig fordi dette var et vanlig valg i en tid med høy barnedødelighet, og hvor det pompøse ikke var fullt så passende.

Men det var flere "melkekuer" i forbindelse begravelsen. For det første kostet gravstedet noe; 2 Spd for voksne, 1 Spd for barn under femten år og omlag én halv Spd for barn under fem år, i følge Reglement av 1825. Hadde de pårørende attest fra presten på at de var uformuende, kunne håndverkere, dagleiere og tjenestefolk slippe unna med halve prisen.

Vår Frelsers gravlund ble imidlertid mer og mer en gravlund for dem som kunne betale for seg, og disse fore-

trakk familiegravsteder. De mest forutseende valgte seg ut et gravsted med god beliggenhet på forhånd, som de festet for 1 Spd årlig. Men når tiden var inne, var det dyrt å sikre at en fikk ligge sammen med sine kjære. For to lik var det en festeavgift på 6 Spd, for tre 10 Spd og for fire 15 Spd.

Også graveren skulle ha sitt ved begravelser. I reglementet av 1825 var det fastsatt hva arbeidet gikk ut på og hva han kunne ta betalt for. Foruten å grave selve graven, skulle han fylle den igjen, samt holde graven i orden. Disse pengene innkrevde graveren direkte fra de pårørende, mens fattigkassen betalte en engangssum årlig som kompensasjon for fattiglikene. I 1852 oppga graveren å ha begravd 346 betalingslik for 559 Spd og 268 fattiglik for 100 Spd.

En annen utgift vedrørende begravelser var betalingen for korsangen. Waisenhuset – som var oppfostringsskole for fattige gutter av borgerlig opphav – hadde korsangen som en viktig inntektskilde. Rundt 1850 sang Waisenkoret i omlag 200 begravelser og hadde en inntekt av dette på i underkant av 700 Spd. Men her, som ved klokkeringingen i Vår Frelsers kirke, hadde Waisenhuset inntekt enten sangoppvartningen ble forlangt eller ikke. Slik ble dette like mye en sosial avgift som betaling for en faktisk tjeneste.

Koleraepidemi ga ny kirkegård

Vår Frelsers gravlund fikk etter hvert ord på seg for å være en *"aristokratisk Kirkegaard hvor blot de Rige kunne komme"*. Men i følge kirkevergen Christian Ankers tilbakeskuende betraktning i 1870, var det *"aldeles ikke saa, da mange simple Folk, saasom Arbeidere, Husmænd og deslige i min Funktionstid have fæstet Gravsteder der"*. Noen arbeidere kunne nok klare å spare seg opp det det kostet å feste gravsted, men mange var det ikke. De aller fattigste havnet i fri jord uten monumenter og granittsteiner, og ble fort glemt.

Etter at Vår Frelsers gravlund var på vei til å fylles opp etter den siste utvidelsen i 1824, økte behovet for mer plass, særlig til alminnelige graver og fattiggraver. En krise måtte imidlertid til for å få fart i sakene. I 1833 ble Christiania hjemsøkt av den hardtrammende asiatiske koleraen. Som vanlig ved slike epidemier slo sykdommen til blant de fattigste i byen.

Foranstaltningene mot epidemiene var dårlige, men den asiatiske koleraen var såpass beryktet at det ble opprettet lasaretter hver gang den slo til for å isolere de rammede. Et skolehus som lå ovenfor Bleikeplassen ved Ankerløkken, ble brukt som lasarett, men av de omlag 1 400 som fikk sykdommen, døde over 800 – flere enn antall døde i Christiania i løpet av et helt år.

Fra lasarettet var veien kort til Ankerløkken som Kirkeinspeksjonen hadde kjøpt inn med rekordfart etter at epidemien brøt ut. Tett ved siden av hverandre og med bena vendt mot nord, ble likene begravd.

"... en Stank, aldeles utaalelig"

Ankerløkken var utelukkende ment å skulle brukes som epidemi-kirkegård, men fra 1839 ble den fast gravlund for bymenigheten. Byen hadde nå et stor innflyttingsoverskudd, og dermed en økning i antall døde. Ankerløkken kom fort under navnet "Den nye Kirkegaard" hvor fattiggravene dominerte i motsetning til "Den gamle Gravlund" som nå nesten utelukkende var forbeholdt festede familiegraver.

Gravstedsbehovet forsvant imidlertid ikke med det. I 1857 snakket alle om byutvidelsen som snart måtte komme. Nye gateløp ble planlagt, broer ble bygd og diskusjonene gikk varmt mellom Christiania og Aker om hvem som skulle ha ansvaret for de fattige forstedene i øst - et ansvar ingen ønsket, men som byen så ut til å måtte ta. I forsøket på å rydde plass til "storinnrykket" av døde, prøvde graveren på Ankerløkken å skape orden i rekkene og rydde plass til nye graver på den eldste delen av Ankerløkken hvor koleralikene fra 1833 var begravd.

Men graver Nielsen og hans medhjelpere stoppet raskt arbeidet. I et brev til kirkeverge Brun den 6. februar 1857 skriver han: *"Den, der overhug en af Kisterne, medens jeg var tilstede, ble bestænket af det afskyelige raadne Vand, som fylte Kisten, og der var en Stank, aldeles utaalelig.*" I frykt for smitte hadde likene blitt begravet dypere enn normalt. Men i mangel av drenering av den vassjuke jorda, hadde kistene blitt liggende i vann de 24 årene som var gått siden epidemien i 1833. Graver Nielsen kunne derfor konstatere

Garnisonsmenigheten på Akershus festning hadde sin egen kirkegård – Christ kirkegård – som var anlagt på Hammersborg i 1654 etter en stor pestepidemi. Det ble reist en minnestøtte for ofrene, og på steinen kan vi den dag i dag lese at den første som ble begravd her var soldat Arne Sigvartsen fra Vang. OBOS-bygget og tårnet på Den svenska kyrkan i bakgrunnen.
(Foto: Bård Alsvik)

at: *"Liget i den [kisten] var iført egne Klæder, der let gik istykker, men Liget var helt, hvorfor man ogsaa sluttede at grave*. Likene vil *"maaske aldri opløses"*, var Nielsens mening, og vannet måtte ledes bort. Til nød kunne den brukes til barnelik fordi disse etter regelen ikke behøvde å begraves så dypt som voksne, men som alminnelig gravlund var Ankerløkken ubrukbar.

På jakt etter mer gravplass

Byen hadde nå et alvorlig problem. Det måtte finnes gravsted for byens fattige voksne, og på litt lengre sikt også for andre døde. I første omgang ble det gitt tillatelse til å begrave fattiglik på Vår Frelser gravlund, langs Ullevålsveien, lengst vekk fra *"de smykkede Familiegravsteder"*. Graveren fikk imidlertid ekstra betalt for å holde orden på fattiggravene slik at de ikke sto i *"Disharmoni"* med de andre gravene, fordi de etter instruksen "*kun opklapes een Gang, hvorefter de i regelen henligges uden mindste Tilsyn"*.

Men dette var bare en kortsiktig løsning. Formannskapet støttet Kirkeinspeksjonen som foreslo å drenere Ankerløkken. Men Ankerløkken var allerede i ferd med å fylles opp etter at en ny og enda kraftigere koleraepidemi hadde rammet byen i 1853. Byen *måtte* ha en ny gravlund.

Kommunen fikk tilbud om å kjøpe to tomter ved Hausmanns gate til dette formålet. Men tomtene ble vurdert som lite passende fordi de snart ville innhentes av bebyggelsen, og fordi jorda var like vassjuk her som på Ankerløkken. En tomt på Gråbeinsletta på Sagene ble også vurdert, men en fant den for *"høist ubeleiligt for den egentlige Byboer"* fordi den ennå lå for langt fra byen. Formannskapet gikk derfor inn for kjøp av groserer Rosenbergs løkke Sofienberg. Eiendommen var på 75 mål, med god jord og beliggenhet ikke alt for langt fra Nybrua hvor bygrensa gikk.

Sofienberg ble ganske raskt byens alminnelige gravlund. Byen så nå ut til å ha skaffet seg gravplasser for lang tid framover. I 1860 fikk Christiania dessuten overdratt kolerakirkegården på Tøyen som hadde ligget på Akers grunn fram til byutvidelsen i 1859, men som byen inntil da hadde leid av landkommunen. Etter byutvidelsen i 1859 økte likevel antallet begravelser så raskt at kommunen nok en gang måtte se seg om etter tomt for enda en gravlund.

Gravlunder og byplanlegging

Å finne plass til de døde var med andre ord som å demme opp for tidevannet. Behovet økte etter som befolkningen vokste og byen krøp raskt utover bymarken. Dette gjorde lokaliseringsarbeidet vanskelig med tanke på at gravlundene måtte anlegges utenfor byegrensa. Byplanleggerne prøvde derfor til en viss grad å tenke langsiktig når de tok stilling til anleggelser og utvidelser av gravlundene. Både utvidelsesplanene for Vår Frelsers gravlund og Ankerløkken ble endret eller stoppet fordi kommunens ingeniører så for seg en mulig byvekst og fordi det flere steder allerede lå planer om kommende gatenett på bordet. Ved å følge planleggingen kan en derfor få et godt innblikk i hvor stor byen var, hvor stor en tenkte seg at den ville bli og hva som var periferi og hva som var sentrum.

Grunntanken var at nye gravlunder måtte anlegges i god avstand fra bygrensa, men ikke så langt vekk at det ble et ork for byfolket å besøke dem, og enda verre; at det ble for langt å frakte likene. Avstanden til bebyggelsen var viktig ut fra hygieniske forhold. Etter byutvidelsen i 1859 ble blant annet Vår Frelsers gravlund en del av byen, og fra medisinsk hold ble det uttrykt engstelse når det var snakk om å utvide gravlunden i retningen av den nærmeste bebyggelsen.

Betjeningen på Nordre gravlund ca. 1900 (ukjent fotograf, original i Byarkivet A-40008.u001.001)

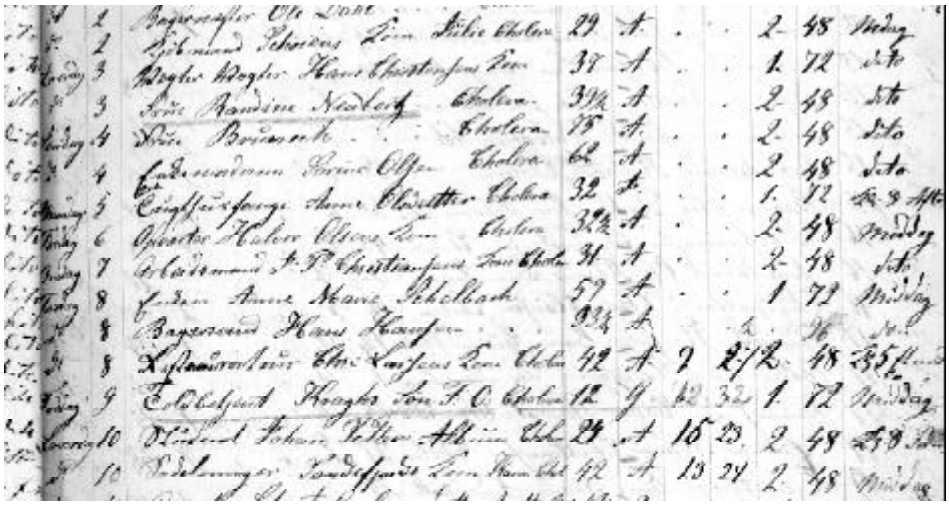

Mens koleraepidemien i vesentlig grad rammet de fattige i 1833, ble brede lag av befolkningen smittet i 1853. En tredel av befolkningen fikk sykdommen og 4% av byens befolkning døde.
Ifølge begravelsesprotokollen for Ankerløkken var gullsmed Hans Lemm det første koleraofferet som ble begravet 31. august 1853. Flest liv gikk tapt i september måned.
(Original i Byarkivet)

Ved innlemmelsen av grosserer Tostrups løkke i gravlunden i 1873, var løsningen å anlegge en gate (Rosings gate) mellom Ullevålsveien og Akersveien slik at gravlunden ble isolert fra den nærmeste bebyggelsen i syd. Men aller helst burde *"begravelsespladsene være fjernede fra de tæt bebyggede Dele av Byen"*, mente de legekyndige i byens Sunnhetskommisjon. Ja, enkelte snakket om å legge ned Vår Frelsers gravlund.

Frykt for såre presteben

Etter hvert ble det bygget likhus på gravlundene, og mot slutten av århundret ser det ut til at det har blitt vanlig at likene ble kjørt til likhuset noen dager før begravelsen istedet for som før at liket lå i hjemmet til selve begravelsesdagen. Særlig gjaldt dette fattiglikene hvor den mer eller mindre borgerlige begravelsesskikken med likfølge ikke hadde økonomiske bein å stå på. I 1870 uttrykte man skepsis ved å anlegge en ny gravlund for langt fra byen med tanke på likfølgene.

Kommunen hadde fått flere tilbud fra eiendomsbesittere som tilbød jord for salg til en ny gravlund, og de aller fleste av disse lå nord og øst for byen. Et jordstykke *"af Frogner Gaard beliggende mellem den nye Bogstadvei og den lille Lystskov bag Bygningerne paa Frogner, ligeoverfor Majorstuen, i en Astand af 4,250 Alen fra Byens Torv"* ble imidlertid av presteskapet vurdert som for langt fra byen. I et brev fra Christiania Stiftsprovsti til Magistraten i mars 1870 kan vi lese om prestenes bekymring:

"Fremdeles fører Adkomsten til en Kirkegaard ved Majorstuen gjennem et Distrikt, der vel mere og mere vil antage Karakteren af en Udkant av Byen, hvilket ikke vil kunne undgaa at medføre Adskilligt, der vilde være uhyggeligt for et Ligtog. Endelig tør man ogsaa pege paa, i hvor høi Grad Præsteskabets Tjeneste ved Begravleser vil blive besværliggjort ved en saa lang Kirkegaardsvei som til Majorstuen."

Prestenes frykt for såre ben ble tungen på vektskålen. Vår Frelsers gravlund ble i første omgang utvidet, men innad i kommunen var man fullt klar over at det nå måtte handles raskt og stort. En ny byutvidelse sto på trappene, og det var ganske klart at byen om kort tid ville slippe opp for alminnelige gravplasser.

Stor by, store gravlunder

Det tok imidlertid tid før kommunen klarte å bestemme seg. I mellomtiden ble Sofienberg kirkegård utvidet med 13 mål mot Toftes gate, og i 1874 ble Ahnefeltløkken kirkegård (Alnafet) tett inntil Oslo Hospital kirkegård, innviet og tatt i bruk. Kommunen gjorde dessuten et forsøk på å kjøpe en bit av Universitetets eiendom på Tøyen til gravlund, men skal etter sigende ha trukket seg fordi Universitetet bestridet kommunens adgang til å ekspropriere kirkegårdsterreng innenfor byens grenser.

Denne tvilen førte til at kommunen gikk til innkjøp av Geitmyra i 1883, og året etter ble Nordre gravlund innviet som gravlund for hele byen. Byens omfang og befolkningens vekst gjorde imidlertid sitt til at Nordre gravlund i lengden ikke kunne fungere som gravlund for hele byen. Særlig ikke for befolkningen i øst, fordi Nordre gravlund *"ligger, som bekjendt, i en meget betydelig Afstand fra de østlige Bydele – en Afstand, der føles saameget mere generende, fordi disse hovedsaklig beboes af en mindre bemidlet Befolkning"*, slik kirkegårdskomiteen uttalte det i 1892. Samme år kjøpte kommunen inn eiendommen Helsfyr i Østre Aker, hvor 1 400 mål ble regulert til Østre Gravlund. Fire år senere ble den omtalte biten av Frogner innkjøpt for anleggelse av Vestre gravlund.

Byen var nå blitt en "storby", og store byer måtte ha store arealer for å gi plass til sine døde, noe Christiania nå hadde fått. Byveksten stoppet imidlertid ikke opp. Mens byen hadde lekket noen få "urbane dråper" av gangen ut i Aker på 1800-tallet, flommet den over på 1900-tallet, og gravlundene ble raskt omkranset av den tiltagende villa- og forstadsbebyggelsen i landkommunen.

I 1948 ble Aker slått sammen med Oslo, og gravlundene ble liggende *i* byen. I tillegg kom de mange kirkegårdene som tilhørte Aker-menighetene. Og tidlig på 1960-tallet begynte anlegget av den store gravlunden på Alfaset.

Oslos befolkning har nå passert en halv million, og i en by hvor kampen om arealene stadig blir tilspisset, er nyanlegg og utvidelser blitt stadig vanskeligere å gjennomføre. Alle vil ha kort vei til der deres nærmeste er begravet, men ingen vil ha gravlunden som nærmeste nabo.

Kirkene på Kristiania torv

På gamle Kristiania torv, der vi fortsatt finner byens eldste rådhus, har det gjennom tidene stått to kirker. Begge sto på tomta på skrå overfor rådhuset, og ingen av dem fikk stå i fred mer enn noen få tiår. Den første var Hellig Trefoldighets kirke, som ble bygget i 1639 og brant i 1686. Den andre var Johanneskirken, som sto der fra 1878-1928.

Av Ranveig Gausdal

Da det gamle Oslo brant i 1624, ble byen flyttet tvers over Bjørvika og bygget opp igjen like innenfor Akershus festning. I de første årene fantes det ikke noen kirke innenfor murene i det nye Kristiania, men i 1632 ga kong Kristian 4. befaling om at *"... ehn Ny Kirche her Vdj Byen paa It Belejligt Steed maatte Ahnleggis och Opbyggis"*.

Vi vet ikke hvem som var arkitekt for denne første domkirken i Kristiania, men vi vet at det ble utpekt en byggekomité blant byens beste borgere, og at disse allerede i 1632 hadde skaffet frem *"ehn Model och Schabelun aff Træ"* som kirken skulle bygges etter. Arbeidet ble satt i gang samme år.

10. mars 1639 var kirken så ferdig at den kunne innvies, og den ble samtidig gitt navnet Hellig Trefoldighets kirke. En rekke håndverkere var likevel i arbeid på kirken helt til 1642. Omkostningene ble i utgangspunktet beregnet til 20.000 riksdaler, men det var overskridelser på slike prosjekter den gangen også, og regnskapet ble avsluttet med en utgift på nesten 40.000 riksdaler.

"... hvælvet Stenbygning i Korsform ..."

Hellig Trefoldighets kirke var trolig Norges staseligste renessansebyggverk. Grunnmuren var av gråstein. Resten av bygningen ble oppført i tegl, og dekket med rød hollandsk stein. Gavlene og hovedinngangen var utsmykket med tilhugget naturstein.

Det var opprinnelig planen at takhvelvet skulle bygges i tre, men da Kristian 4. var på besøk i Kristiania i juli 1635, uttalte han at trehvelvene *"os ikke befalde"*, og forklarte at han *"... naadigst ville, at I samme hvælving lader mure"*. Dermed ble det steinhvelv.

Kirken hadde firkantet tårn med spir, men på grunn av pengemangel ble ikke dette ferdigstilt før i 1660-årene. Tårnet var utstyrt med et ur med fire klokker.

Rundt kirken lå byens kirkegård. Deler av den bar navnet Rosengården, og her ble byens beste borgere begravet. Standsfolk ble lagt under kirkegulvet. Det fantes trolig ikke gravkapell under kirken.

"...med Guld, Sølf og anden atskillige Farber vel staffuered..."

Inventaret i kirken synes å ha stått fullt på høyde med selve bygningen. Det meste ble gitt som gaver, og stattholderen forærte en *"alter taffle aff billid og sniderverk forferdiged, med Guld, Sølf og anden atskillige Farber vel staffuered"*. Den ene av borgermestrene bidro med en rikt utstyrt prekestol med himling over, utsmykket på lignende måte som stattholderens altertavle. Den andre skaffet frem en døpefont av marmor. Det ble senere donert et stort sølvfat til fonten.

Ellers vet vi om minst tre forgylte nattverdskalker med tilhørende disker, brødesker, sølvkanne, to par messinglysestaker og et par store alterstaker i tinn plassert på føtter formet som løver. Kildene vitner også om mange rikt utsmykkede gravmonumenter. Kirken hadde mange lysekroner, og flere av dem henger i Oslo domkirke den dag i dag.

Det mest interessante med kirken er likevel grunnplanet. Den tomta som var satt av til kirken var svært liten, antagelig så vidt over 40 meter i utstrekning. For å få mest mulig kirkerom på denne lille plassen, bygde man fire like store korsarmer ordnet omkring et sentralt midtrom. En slik form kalles en sentralkirke, og Hellig Trefoldighet var den første i Norden som ble bygd slik.

Kirkens bane

21. april 1686 ble Kristiania rammet av sin første større brann. Brannen oppstod nettopp i Hellig Trefoldighets kirke. Lynet slo ned i tårnet. Nedslaget skal ha smeltet klokkene og antent kirkeskipet, og derfra spredte brannen seg videre til husene i nærhet. Omtrent en tredjedel av byen ble spist av ilden. Det var den nordligste og fattigste delen, med flest bindingsverkshus, som ble rammet.

I ammunisjonsregnskapene for Akershus festning kan man lese at det ble utlevert krutt til å sprenge den nærliggende latinskolen med, for om mulig å redde kirken. Kanskje har det fungert. I alle fall finnes det fortsatt bevart forbausende mange gjenstander fra kirken, og man kan derfor tenke seg at den ikke ble så hardt medtatt i brannen. Trolig kunne man godt ha satt den i stand igjen uten for store omkostninger.

Den ble likevel revet kort tid etter. Dette skjedde imidlertid etter press fra militære myndigheter, som mente at plasseringen av kirken hindret forsvaret av Akershus.

Først i 1697 fikk Kristiania en ny domkirke, da Vår frelsers kirke sto ferdig på Stortorget. Tomta etter Hellig Trefoldighets kirke ble i andre halvdel av 1700-tallet brukt til den såkalte prinsestallen eller artilleristallen, og har derfor i perioder gått under navnet prinsestalltomta.

Et vanskelig byggeprosjekt

Først etter nesten to hundre år var det igjen planer for en kirke på Kristiania torg. Stadskonduktør Bull hadde tegningene klare i 1868, og i 1874 bevilget Kirkedepartementet inntil 200.000 kroner til byggingen av en korskirke for Johannes menighet etter disse tegningene. Kirken ble tatt i bruk i 1878.

Den nye Johanneskirken var en del av en kirkebyggeboom i en voksende hovedstad. Før slutten av 1850-årene hadde byen bare hatt ett kirkespir, nemlig domkirkens. Så sent som i annen halvdel av 1870-tallet var det fire. Mellom 1877 og 1892 ble det innviet syv nye kirker, og Johanneskirken var en av dem.

Men både byggeprosjektet og kirkebygningen var forfulgt av uhell fra første spadetak, og heller ikke denne gangen skulle det gå mer enn noen få tiår før man ga opp kirken på gamle Kristiania torg og rev den ned igjen.

Det tok hele fire år å bygge Johanneskirken, og budsjettoverskridelsene var mange. Prislappen ble nesten dobbelt så stor som de opprinnelige beregningene la opp til. Dette skyldtes til dels at prisene både på arbeidskraft og materialer steg voldsomt i perioden. Men hovedårsaken til de sprengte kostnadsrammene var de vanskelige grunnforholdene.

Da man begynte å grave, fant man under et tynt lag av fastere leire en ujevn bløt leirmasse. Fjellet lå også dypere enn man trodde, og det var vanskeligheter knyttet til at det hadde vært kirkegård på tomta. Til slutt støtte man på de gamle fundamentene fra Hellig Trefoldighetskirke, som bestod av en massiv gråsteinsmur. På grunn av den lite stabile byggegrunnen skulle man slå ned pæler, legge en flåte oppå og sette grunnmuren på den. Men først måtte man bryte opp de gamle gråsteinsfundamentene og fylle og stampe hullene med leire. Når man så begynte å slå ned pælene, fant man ut at de ikke tålte belastningen så godt som man hadde trodd, og man måtte øke antallet fra 895 til 943. Grunnen viste seg å være svært vassjuk, så man måtte bygge hvelvede kjellere under hele bygningen. De vanskelige fundamenteringsarbeidene forlenget byggeperioden og gjorde kirken dyrere.

Korskirke i nygotisk stil

Men i 1878 stod den endelig der. I likhet med de andre kirkene som ble bygget samtidig, hadde den et strebende nygotisk preg. Kirken hadde to korsarmer innerst ved koret, og tårn og spir over hovedinngangen i motsatt ende. På hver side av hovedinngangen ble det reist to mindre spir.

Kirken var muret i rød og gul stein, på en sokkel av gråstein. Rundt inngangspartiet brukte man granitt. Takene var tekket med skifer, spirene med kobber. Til tårnet ble det kjøpt inn et ur fra Madame Hummelstad i Drammen for kr. 3.200, *"hvilket i forhold til Uhrets Godhed og Udstyr skal være meget billigt"*. Uret hadde slagverk. Omkring

Hellig Trefoldigheds kirke, slik den er avbildet i et samtidig stikk. Det er imidlertid grunn til å anta at gjengivelsen er høyst omtrentlig. Men et staselig bygg som ruvet over hele byen, var den sikkert.
(Fra H. Hals: Det var en gang en by "og blev den kaldet Christiania", Oslo 1961)

kirken stod en *"omgivende Terassemur med Jerngitter"*.

Enkelt interiør

Det er mye som tyder på at Johanneskirken stod et stykke tilbake for Hellig Trefoldighets kirke med hensyn til interiør. Da man ba om ekstrabevilgninger i forbindelse med overskridelsene i byggeperioden, ble det reist spørsmål om man kunne spare inn noe på andre poster i budsjettet. Byggekomitéen hadde ingen tro på det, og viste blant annet til at *"særlig Kirkens indvendige Udstyr efter Planen i det Hele er saa tarvelig at det ikke tillader nogen Indskrænkning."*

Altertavlen ble forært til kirken. Den forestilte Jesus på korset, og var laget av Eilif Petersen. Ellers ble det laget prekestol, døpefont og orgel, og det ble budsjettert med en kalk, en kanne, lysestaker, en brødeske, fat til døpefonten, en messehaggel, en skjorte og en alterduk. Man spanderte ikke mer enn det høyst nødvendige.

Veggene ble malt mosegrønne og det ble hengt opp gardiner *"af grønt, tyndt Tøi"*. Teppene var av *"Hyssingvæv"*. Arkitekten og bygningskomitéen presset i byggeperioden gjennom at vinduene skulle ha jernramme i stedet for treramme, slik det var lagt opp til i de opprinnelige planene. De sørget også for at antall gassbluss til belysning i kirkerommet ble øket i forhold til planen. De satte inn 148 bluss, og mente at det var et absolutt minimum om belysningen skulle kunne regnes som tilstrekkelig.

I forbindelse med anskaffelse av nytt sentralvarmeanlegg i 1895 kom det opp ønsker om forbedring av interiøret. For det første ville man gjerne ha satt opp brystpanel, fordi kirkegjengerne klaget over den kulden som slo ut fra murveggene. De opprinnelige grønne gardinene var blitt *"smudsige og i flere Henseende daarlige"*, og menigheten ønsket seg nye gardiner *"af lyst, graaligt Bomuldstøi"*. Det ble uttrykt ønske om at teppene måtte bli byttet ut med «Kokustæpper», slik som i de andre kirkene. Man ville også gjerne male kirken på nytt, *"idet den udførte Maling med Mosefarve havde vist sig uheldig."*

Et fromt ønske fra organisten vitner om kummerlige arbeidsforhold for de som medvirket under gudstjenestene. Det var for trangt på orgelgalleriet til at korsangerne kunne oppholde seg der gjennom hele gudstjenesten, og organisten ba om at det måtte bli innredet et rom til dem bak orgelet, fordi *".. det er forbundet med store Ulæmper at lade Sangerskerne opholde sig paa Gaden under Gudstjenesterne"*.

Vanskelighetene dukker opp igjen

Allerede i forbindelse med bevilgningene i 1895 var det snakk om setningsskader i kirken. Våren 1902 viste det seg større og mindre sprekker i murverket, særlig i partiene omkring koret og tverrskipene. Det ble konstatert at ytterveggene i tverrskip og kor hadde sunket, og nesten alle søylene i kirken var blitt skjeve. Man fryktet at dette kunne ha noe

Johannes kirke på Kristiania torv. Til høyre ses rådmannsgården, Rådhusgata 19. (Xylografi av H. C. Olsen, 1878)

med fundamentene å gjøre, og ganske riktig viste det seg at det var store råteskader på flere sviller og på den flåten som gråsteinsmuren hvilte på.

Man startet umiddelbart med en avstivning av de mest truede søylene, og kirken ble lukket. Det ble laget en plan for utbedring av fundamentene, styrking av søylene og reparasjon av setningsskadene. Det var nødvendig med omfattende tiltak. Det ble vurdert å rive skip, kor og sakristier helt ned og så bygge dem opp igjen, men dette ble forkastet på grunn av kostnadene. Man valgte i stedet å reparere. Kirken var klar til bruk igjen først høsten 1904.

Stenging og riving

Men vanskelighetene skulle ikke være over med dette. I 1924 ble det lagt frem en beretning om Johanneskirkens tilstand for formannskapet. Nødvendig utbedring var anslått til 300.000 kroner. Arbeidet ble stilt i bero til et pågående arbeid med menighetsregulering var avsluttet.

I juni 1927 var det blitt slik at *"Forholdene har medført at menigheten er engstelig for å søke kirken"*. Det ble inngått avtale om leie av et annet kirkelokale for menigheten. Byarkitekten uttalte at han *"... ikke kan føle sig trygg eller overta noget ansvar for kirken, hvorfor han anbefaler at dens nedriving ikke lenger bør utstå"*.

På vårparten 1928 hadde Kirkedepartementet gitt tillatelse til riving, og det ble valgt en entreprenør for rivejobben. Entreprenøren overtok materialene. Det meste av inventaret ble lagret på loftet på Rosenhoff skole, og kar og ornamenter ble overlatt til kirkevergen. Orgelet ble tatt i bruk i Grønland kirke. Altertavlen skal visstnok ha blitt sendt til Tyskland under siste krig, og siden har ingen sett noe til den.

På kirketomta ble det bygd en bensinstasjon. I dag finner vi Legenes Hus på tomta.

Kilder:

Kristiania kommunes aktstykker
Norske Rigs-Registranter
Stattholderarkivet, Riksarkivet
"Protokoll for tilsynskomitéen for Opførelse av en Kirke paa Prindsestaldtomten", Byarkivet
Oslo kirketilsyns arkiv, Byarkivet

Litteratur:

Femtiaars-Beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837-1886. Christiania 1892.
Beretning om Kristiania kommune for aarene 1887-1911. Kristiania 1914.
Aksel Arstal og Carl Just: *Oslo byleksikon.* Oslo 1966.
Arno Berg: *Det gamle Christiania.* Oslo 1965.
Arno Berg og Bernhard Hagtvedt: *Vår frelsers kirke.* Oslo 1950.
Harald Hals II: *Det var en gang en by "og blev den kaldet Christiania".* Oslo 1961.
Edv. Bull: *Kristianias historie*, bind II, 1624-1740. Oslo 1928.
Knut Sprauten: Byen ved festningen. *Oslo bys historie*, bind 2, 1536-1814. Oslo 1992.
Jan Eivind Myhre: Hovedstaden Christiania. *Oslo bys historie*, bind 3, 1814-1900. Oslo 1990

Marked på Kontraskjæret rundt århundreskiftet. Dette er et av de få fotografiene som overhodet finnes av Johannes kirke. (Ukjent fotograf, Original i Stadsingeniørens fotosamling, Byarkivet A-20189.u001.045)

Kirken Bygger

Stiftelsen som skaffet drabantbyene kirker

I en by i sterk vekst vil det alltid være vanskelig å få nok kirker. Ikke slik at det er overfylt på benkeradene, men at kirken ikke er der behovet for den er størst. For hundre år siden dreide det seg om å bygge småkirker i byens fattigstrøk. Etter siste krig har småkirkebevegelsen gjort en veldig innsats for å skaffe til veie kirkebygg i alle byens nye boligstrøk.

Av Terje Bergersen

Kirkeloven av 1897 sa at kommunene skulle dekke alle utgifter til bygging, drift og vedlikehold av kirker. Men allerede for over hundre år siden ble det fra engasjert kirkelig hold reagert på at Kristiania kommune var så sen til å etterfølge bestemmelsene om forholdet mellom befolkning og kirkebygg. Dette ledet til at krefter i "Foreningen for den Indre Mission" dannet en komité som fikk bygget Vaterlandskirken i det som den gang ble sett på som byens tettest befolkede og mest belastede strøk.

Småkirkemenigheter først i indre by

Tøyenkirken, som idag er Kirkens Bymisjons ansikt utad, var neste prosjekt, og da denne var ferdig ble det dannet en egen forening som skulle ta seg av arbeidet med å reise slike små gudshus i nærmiljøene. Kristiania, senere Oslo Småkirkeforening sto deretter for det ytre press på kommunen for å danne nye menigheter og skaffe nye kirkebygg der hvor befolkningsutviklingen krevde det. Det første bygget kom i Pipervika.

Oppgangstidene omkring første verdenskrig gjorde at også kommunen kunne bidra mer, og en komité nedsatt av formannskapet foreslo at det skulle opprettes fem kommunale småkirkemenigheter. Dette ble vedtatt i bystyret 27. mai 1915, og noen av de nye menighetene fikk til og med sine egne bygg, reist av kommunen.

Småkirkeforeningens neste prosjekt ble Prestenes kirke – idag kalt Majorstua kirke – som sto ferdig i 1926. Kirken lå den gang i Aker, men bare et halvt steinkast fra bygrensa. Bakgrunnen for byggingen var den store boligbyggingen i strøket mellom Majorstua og Adamstua. Og bakgrunnen for navnet "Prestenes kirke" var at den ble bygd på midler som kom inn etter en innsamling blant norske prester. Den første

Utendørsgudstjeneste på kirketomta på Bøler i 1959. Senere domprost Leif Martinsen til venstre og senere biskop Alex Johnson til høyre bak alteret.
(Ukjent fotograf, original i Byarkivet)

Kirker i Oslo reist av Kirken Bygger

Romsås	1975
	(brent 1986)
Rødtvet	1978
Stovner	1979
Furuset	1980
Ellingsrud	1981
Skøyen vest	1989
Holmlia	1993
Voksen	1995

testamentariske gaven ble mottatt av Kristiania Indremisjon i 1900, men siden må innsamlingen ha gått heller tungt.

Bortsett fra engasjementet for å skaffe Tøyenmenigheten en turkirke i Grefsenåsen, hadde småkirkeforeningen en lang pause før Iladalen og Lilleborg menigheter ble opprettet i 1935 og 1938. Dermed ble behovet for nye kirker vekket, og Iladalen kirke sto ferdig i 1941.

På Nordberg ble det opprettet en småkirkemenighet i 1946, men med materialmangelen som gjorde seg gjeldende etter krigen, ble Nordberg kapell først ferdig i 1953, for så å skiftes ut med en egen sognekirke i 1962.

Flyttbare kirker til Aker

Etter annen verdenskrig skjedde boligbyggingen for det meste i form av drabantbyer i det som før kommunesammenslåingen hadde vært landsbygd i Aker. Oslo småkirkeforening engasjerte seg sterkt i arbeidet med å skaffe egnede bygg for de menighetene som ble opprettet her.

Hasle småkirkemenighet ble opprettet i 1951, men måtte nøye seg med diverse provisorier før man i 1954 kunne innvie et kapell i 2. etasje i en boligblokk. Dette fikk gjøre tjeneste til Haslekirken ble innviet i desember 1960.

Lambertseter flyttbare kirke sto ferdig skjærtorsdag 1955, og i 1966 ble den kjørt videre til Prinsdal hvor den tjente som Hauketo/Prinsdal kirke til den brant ned i 1992.

Veitvet kapell ble opprettet i stedets kjøpesenter i 1958. Det fungerte først som småkirke, men da Bredtvet prestegjeld ble opprettet i 1966 ble den sognekirke og fungerte som det i elleve år.

Grefsenåsen kapell hadde startet sitt liv som utstillingskirke på Jubileumsutstillingen i 1914. I 1959 var det landbruksutstilling på Ekeberg som også ble forsynt med egen kirke. Den ble senere demontert og gjenreist som Bøler kirke og innviet i september 1960.

Kreftene samles for Groruddalen

På 1960- og 70-tallet kom den store utbyggingen i Groruddalen, hvor småkirkeforeningen igjen fikk til funksjonelle provisorier som kirkekjeller'n på Ellingsrud/Karihaugen og kirkestua på Lindeberg. Men denne gangen ble det for mye for småkirkeforeningen alene. I 1973 ble stiftelsen Kirken Bygger dannet av Småkirkeforeningen, Kirkens bymisjon og Oslo domprosti. Stiftelsen skulle stå for oppføringen av kirker i Oslo-området, med sekretariat i småkirkeforeningen.

Det første resultatet av dette ble den flyttbare kirken på Romsås som ble vigslet 9. november 1975. Den brant ned i 1986, men etter ni år sto en ny permanent kirke ferdig på samme tomta.

Kirken Bygger inngikk 18. oktober 1977 en avtale med Oslo kommune om at stiftelsen skulle forestå oppføring av fire sognekirker i Oslo-området. Kommunen skulle stille garanti for lånene og overta byggene når de var ferdige.

For tre av kirkene var plasseringen klar: Rødtvet, Stovner og Furuset. "Den fjerde kirkes beliggenhet bestemmes senere", het det, men det ble Ellingsrud. Disse kirkene sto ferdige fra 1978 til 1981 – en hvert år. I tillegg kom Østenstad kirke i Asker, som ble bygget nærmest i tospann

Iladalen småkirke sto ferdig i 1941. Blokkbebyggelsen rundt ble bygget utover på 1940- og 50-tallet. (Fotografi fra Oslo Parkvesen, Byarkivet)

med Stovner-kirken. Søndre Skøyen kapell ble det til slutt overlatt til indremisjonens Oslo-avdeling og lokale krefter å reise.

Etter noen års pause ble så kirken på Skøyen vest bygget i 1988 og innviet i januar 1989. Holmlia kirke sto ferdig i 1993 og Voksen kirke to år senere.

Håper man er uttjent

Småkirkeforeningen er nå blitt en stiftelse som ligger inn under Kirkens Bymisjon, hvilket vil si at det i realiteten er den som direkte står for Kirken Bygger idag.

For tiden er det ingen flere byggeprosjekter på gang, men i 1996 arrangerte Kirken Bygger fagdager for kirkebyggere sammen med departementet. Og i 1999 vil man stå for nye Kirkebyggerdager.

Småkirkeforeningen håper at den og Kirken Bygger nå har utspilt sin rolle i kirkebyggingen i Oslo. Men stiftelsene ser foreløpig ikke ut til å bli oppløst. Det kan vel være greit å se tiden litt an. Vil kommunal og statlig organisering og lovede større pengemidler virke som forutsatt, eller vil stiftelsene en dag måtte reise seg som Fugl Fønix og ta fatt igjen der de slapp?

Kilder:

Oslo småkirkeforenings arkiv, Byarkivet
Finansrådmannens sakarkiv, Byarkivet

Arkivene er i Byarkivet

Fra **Oslo småkirkeforening** har Byarkivet mottatt regnskaper og sakarkiver vedrørende byggingen av kirkene Rødtvet, Stovner, Furuset, Ellingsrud, Skøyen vest og provisoriene på Lindeberg og Ellingsrud.

Fra **Tøyenkirken** finnes arkiver etter en rekke foreninger og aktiviteter med tilknytning til menigheten.

Fra **Pipervikskirken** finnes en håndskrevet historikk.

Fra **Vaterlandskirken** menighetsblader og menighetsrådets protokoll.

Fra **Grefsenåsen** kapell finnes dagbok fra 1916 til 1942.

Kommunens forhold til Småkirkeforeningen og Kirken Bygger ble ivaretatt av Finans- og Kulturrådmannen, og i arkivene etter disse finnes også mye dokumenter.

Dissentermenighetenes innberetninger

En betydelig del av Oslos religiøse liv skjer i dag utenfor Statskirken. En rik flora av dissentermenigheter har vokst opp gjennom et drøyt hundreår, og i de senere år har også fremmede religioner fått betydelig innflytelse.

Katolikkene og metodistene var de første dissentersamfunnene som fikk noen særlig tilslutning, men etterhvert kom stadig flere samfunn. Noen har vokst seg sterke, andre har visnet bort. Utviklingen av menighetene ved århundreskiftet kan tydelig leses ut av de årlige beretningene de sendte til magistraten.

Av Leif Thingsrud

Dissenterloven av 27. juni 1891 påla prester og forstandere å sende årlige innberetninger over fødte, døde, ekteviede, utmeldte og innmeldte i menighetene til "den borgerlige Overøvrighed". Tidligere måtte de hvert år sende fullstendige medlemslister til stiftsdireksjonen hvert eneste år.

I Kristiania ble beretningene sendt til Magistraten fra 1893 til 1921 og er bevart som en egen arkivserie. En del av materialet synes å ha gått tapt, da det mangler enkelte årganger, foruten at det er en del mangler innenfor årgangene, særlig etter ca. 1915. Dette kan imidlertid også skyldes at en del av menighetene etterhvert slurvet med innsendelsen.

Innberetningene skulle gis på et fastsatt skjema, men det var opp til det enkelte samfunn selv å skaffe seg slike. De fleste fikk tak i trykte, mens andre bare laget seg noen for hånd.

Metodistkirken - tjenestejentenes kirke

I den første årgangen finner vi beretningene fra fem "biskoplige methodistmenigheter". Til sammen hadde de 656 medlemmer, og omlag åtti av dem var innmeldt i løpet av året.

En del av de innmeldte kom tilflyttende fra metodistmenigheter i andre byer, mens omlag halvparten kom fra Statskirken. Mange av disse var "piger", altså tjenestejenter. Men pur unge var de som regel ikke, og ofte var de svenske. Ellers var det arbeidere og håndverkere som fylte benkeradene.

Mange av menighetsmedlemmene var yngre folk, og det ga som regel høye fødselstall. I 1. metodistmenighet ble det i 1893 døpt 38 barn. Menigheten hadde snaut tre hundre medlemmer.

Listene over døde, viede og utmeldte var adskillig kortere. Til sammen var 23 døde, seks par viede og et snaut titall utmeldt. Men det var mange som gikk fra en metodistmenighet til en annen, særlig i forbindelse med opprettelsen av Kristiania femte metodistmenighet, Immanuelkirken.

Katolske kirke - innvandrernes kirke

Kristianias to katolske menigheter, St. Olav og St. Halvard, var også nøye med innberetningen. Den førstnevnte kunne i 1893 melde om 382 medlemmer. 61 hadde kommet til i løpet av året, mens 28 var flyttet bort.

Listene over "Optagene i menigheden" viser her et ganske annet sosialt sjikt enn hos metodistene. De norske var i klart mindretall, og de var butikkjomfruer heller enn tjenestejenter. Disse konvertete i de fleste tilfellene fra Statskirken.

Det meste av veksten skyldtes imidlertid innvandrere, og i 1893 finner vi flest tyskere, østerrikere og italienere. Blant disse er det flere gipsmakere, en porselensmaler, en emalje-

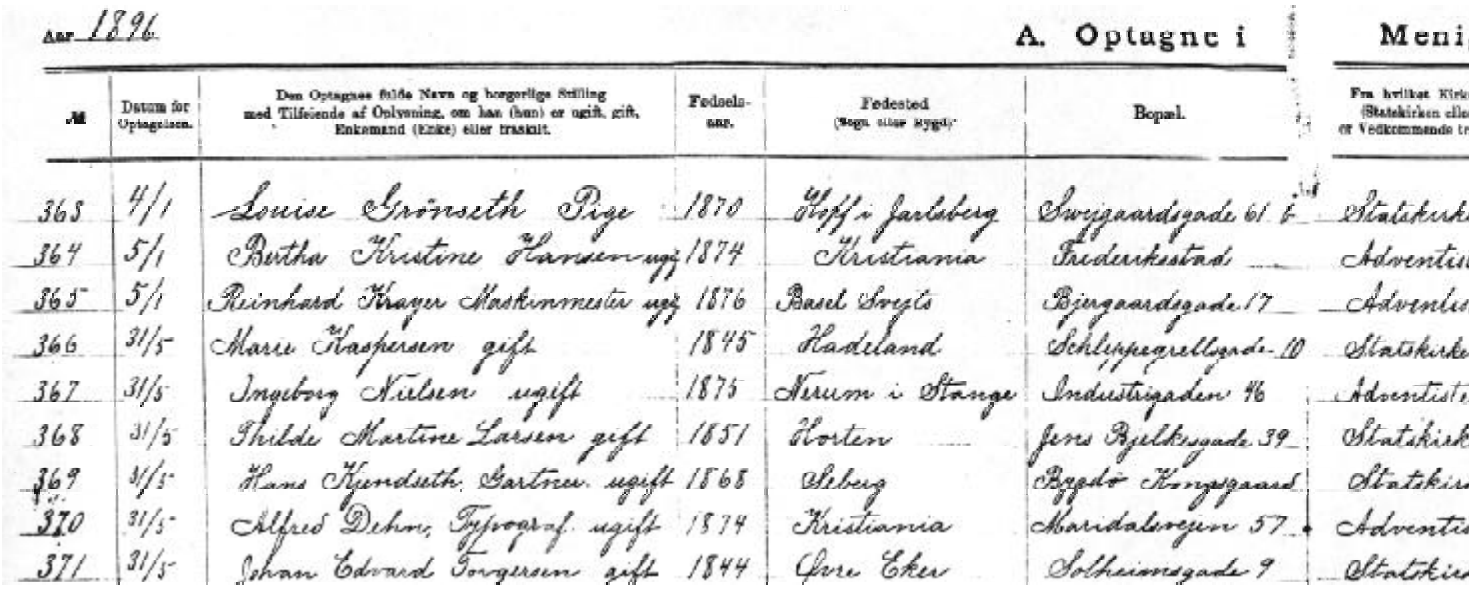

Aar 1896					A. Optagne i	Meni
M	Datum for Optagelsen.	Den Optagnes fulde Navn og borgerlige Stilling med Tilføiende af Oplysning, om han (hun) er ugift, gift, Enkemand (Enke) eller fraskilt.	Fødselsaar.	Fødested (Sogn, eller Byg.)	Bopæl.	Fra hvilket Kirke (Statskirken eller er Vedkommende tr
363	4/1	Louise Grønseth Pige	1870	Hoff i Jarlsberg	Swygaardsgade 61 b	Statskirke
364	5/1	Bertha Kristine Hansen ugj	1874	Kristiania	Frederikstad	Adventis
365	5/1	Reinhard Krayer Maskinmester ugj	1876	Basel Schweiz	Bjørgaardsgade 17	Adventis
366	31/5	Marie Kaspersen gift	1845	Hadeland	Schlippegrellsgade 10	Statskirke
367	31/5	Ingeborg Nilsen ugift	1875	Nerum i Stange	Industrigaden 46	Adventiste
368	31/5	Thilde Martine Larsen gift	1851	Horten	Jens Bjelkesgade 39	Statskirk
369	31/5	Hans Kundseth Gartner ugift	1865	Sibberg	Bygdø Kongsgaard	Statskir
370	31/5	Alfred Dehon, Typograf ugift	1874	Kristiania	Maridalsveien 57	Adventis
371	31/5	Johan Edvard Torgersen gift	1844	Øvre Eker	Solheimsgade 9	Statskir

maler, en kokk, to siselører, fire konditorer og en baker. En fransk greve og hans familie finner vi også. Charles d'Hericourt kom nemlig til byen som fransk generalkonsul.

Snekker Karlsen fra Eidsvoll med kone og to små barn var dermed ganske atypisk, selv om det i den andre katolske menigheten, St. Halvard, var en del arbeidsfolk.

Tre jødiske menigheter

De to eldste jødiske menighetene i Kristiania ble opprettet i 1893. Først ute var "Det Mosaiske Troessamfund" som startet sin medlemsregistrering 1. september med 104 medlemmer. Denne menigheten var liberal i motsetning til "Den israelitiske menighed", hvor de første innførslene er datert 15. november. Den hadde fra starten 52 medlemmer.

De voksne i de jødiske menighetene var med noen få unntak født i Russland, mens barna var født i Sverige eller i Kristiania. Bakgrunnen for menighetsopprettelsene var en strøm av jødiske flyktninger fra Russland og Baltikum til de nordiske land. Fra før hadde det bare vært et fåtall jøder i Kristiania.

Et tredje jødisk samfunn, kalt "Israels menighet", ble opprettet i mai 1901, men denne eksisterte bare noen få år. Etter 1908 er det bare bevart innberetninger fra det mosaiske trossamfunn. I 1917 ble det på nytt opprettet en konservativ jødisk menighet, og den hadde synagoge i Calmeyers gate helt fram til siste krig.

I 1903 ble det også startet en "Israels ortodokse menighet", men den ble aldri registrert som trossamfunn og gikk raskt i oppløsning.

Noen kommer, noen går

De andre registrerte kristne menighetene som fantes i Kristiania i 1893 var "Den første Syvende Dags Adventistmenighed", den engelske St. Edmund-menigheten, "Den evangelisk lutherske Frimenighed" og "Den katholsk apostoliske menighed". I tillegg fantes det også en baptistmenighet, "Tabernaklet", men denne synes ikke å ha vært registret.

Frikirken oppgir ikke noe medlemstall, men når 38 barn ble døpt og 35 ble opptatt, er det klart at det var en stor og voksende skare. De nye folkene representerte også en bredt samfunnsspekter; kjøpmenn og studerte folk ved siden av arbeidere og tjenestefolk. Litt avgang var det også. Ei tjenestepike bosatt i Hamar ble "udelukket af Menigheden for ukristeligst Liv", men ellers var det folk som flyttet eller som gled ut på annen måte.

De kristne dissentersamfunnene vokste etterhvert både i antall og størrelse. I 1896 kommer Broderskapets menighet, en unitarkirke, til. Og i 1904 har vi den første innberetningen fra "Kristi Menighet". Men dette samfunnet i Kjølberggata hadde nok eksistert noen år forut også.

Unitarene forsvinner i innberetningene etter 1908, og adventistene sluttet å sende inn beretninger etter 1901. Men det betyr nok bare at de brøt samkvemmet med myndighetene, ikke at menigheten var oppløst. Fram mot første verdenskrig kom også den første pinsevekkelsen, men de forsamlingene den avfødte sendte aldri inn noen innberetning.

Et samfunn som ble helt borte er den katolsk apostoliske kirken. Fram til århundreskiftet var det en voksende menighet i Kristiania, og kirkebygget i Thor Olsens gate var blitt innviet i 1891. Samfunnet hadde også menigheter i Bergen, Stavanger, Kristiansand, Larvik og Drammen.

De "katolsk apostoliske" var imidlertid overbevist om at endetiden var nært forestående, og den var også organisert med det for øye. Når så tiår på tiår gikk uten at verden gikk under, raknet organisasjonen. Kirken i Thor Olsens gate ble lenge brukt som lager inntil det for omlag ti år siden ble solgt til den gresk ortodokse menigheten.

Ubrukt kilde

Dissenterinnberetningene i Byarkivet har så langt fått ligge i fred for forskerhender. Skjemaopplysningene finnes også i menighetenes kirkebøker, og disse er, på samme måte som statskirkens bøker, avlevert til Statsarkivet.

Av og til ligger det ved noe korrespondanse og bilag, som for eksempel fødsels- og utmeldingsattester fra Statskirken. Dessuten kan materialet, med sin konsentrerte form – åtte arkivbokser, gi rent praktiske fordeler for den som skal studere byens dissenterliv nærmere.

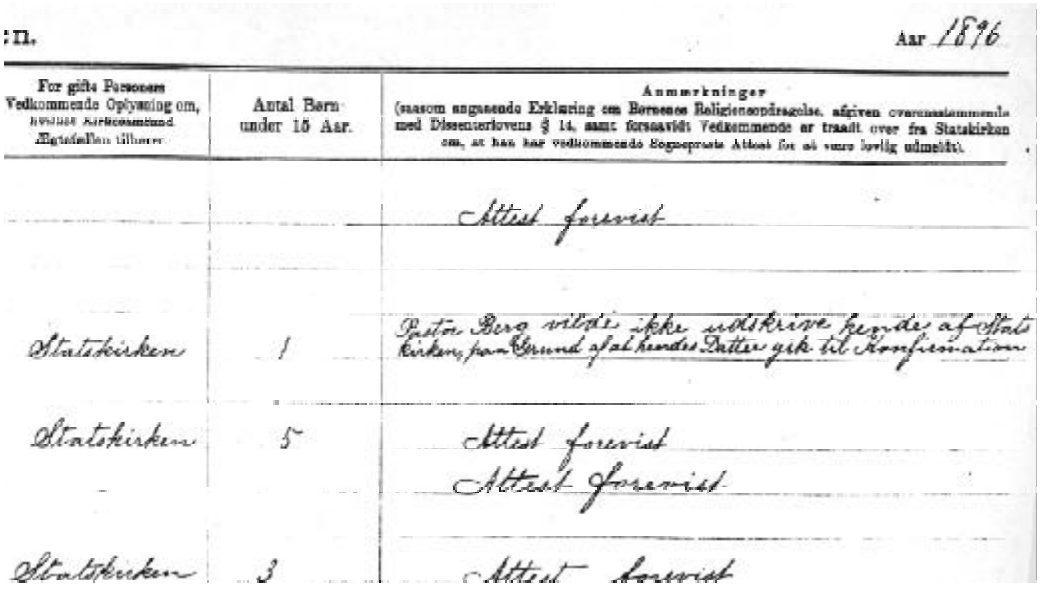

:II. Aar 1896

For gifte Personer Vedkommende Oplysning om, hvilket Kirkesamfund Ægtefellen tilhører	Antal Børn under 16 Aar.	Anmærkninger (saasom angaaende Erklæring om Børnenes Religionsopdragelse, afgiven overensstemmende med Dissenterlovens § 14, samt forsaavidt Vedkommende er traadt over fra Statskirken om, at han har vedkommende Sognepræste Attest for at være lovlig udmeldt).
		Attest foreviist
Statskirken	1	Pastor Berg vilde ikke udskrive hende af Statskirken, paa Grund af at hendes Datter gik til Konfirmation
Statskirken	5	Attest foreviist Attest foreviist
Statskirken	3	Attest foreviist

Listene over opptatte i Adventistmenigheten i Kristiania i 1896 vitner om at det gikk en vekkelse der i mai og at mange kom til menigheten fra andre kirkesamfunn. (Original i Byarkivet)

Menighetsarkiver

Mangeartede smuler

En menighet etterlater seg i regelen ikke store arkiver, men ofte svært mange. Menighetsarbeidet er som oftest organisert i form av en sann flora av forskjellige lag og foreninger. Noen er direkte underlagt menighetsrådet, andre frittstående eller tilknyttet forskjellige kristelige organisasjoner.

Av Leif Thingsrud

Mens det i bedriftslivet og mye av det verdslige kulturlivet heter seg at man får satse på det man klarer best, er det i religiøse organisasjonslivet som oftest selvsagt å skape et tilbud til absolutt alle innen menighetens ramme. Å bygge opp et så omfattende organisasjonsnett som mulig synes nesten å være et mål i seg selv. Og organisasjonene knyttes sammen i bånd på kryss og tvers og med en masse "Tordenskiolds soldater" til å holde det hele oppegående.

Ofte er det en imponerende innsats som ytes av menighetenes arbeidsmaur, men denne kan lett lede til frustrasjoner for den som skal forsøke å sortere de arkivalia denne aktiviteten etterlater seg. Byarkivet har mottatt arkiver etter to menigheter: Tøyen småkirkemenighet og Jakobs menighet.

I Jakobs menighets "adressebok" fra 1945 finner vi en liste over menighetens foreninger. Det var Hjelpeforeningen, Feriekoloniforeningen, Kirkeringen, en forening kalt "Tusenfryden", Sjømannsmisjonsforeningen, Mannsforeningen, Barneforeningen "Påskeliljen", en forening kalt "Trofast", Santalforeningen, en misjonsforening tilknyttet NMS, foreningen "Bien", en finnemisjonsforening og Gamlehjemmets venner. Lista inneholdt også "Sentrum husmorlag" og "Sentrum alderstrygdede", men disse var vel bare foreninger menigheten hadde et visst samarbeid med.

Noen arkivsaker etter disse foreningene er, såvidt Byarkivet kjenner til, ikke bevart. Det lille som fantes av protokoller, kassabøker og korrespondanse gikk vel bare på omgang blant de tillitsvalgte, og stoppet sin vandring når foreningen måtte innstille.

Jakobs menighet omfattet området fra Arbeidersamfunnets plass til den nedre delen av Grünerløkka, og den ble nedlagt i 1985. Da hadde utflytting samt "avkristning", i form av at en stadig økende andel av strøkets befolkning var muslimer og buddhister, gjort det umulig å opprettholde et normalt menighetsliv.

De arkivsakene som ble funnet i kirken etter avviklingen var hovedsaklig regnskaper: for menighetsrådet, menighetsbladet, menighetshuset, kirkebøssene, musikkandaktene og kirkeutsmykningen. I tillegg fantes en dagbok for søndagsskolen fra 1953 til 1957 og den nevnte adresseboka. Prestens arkiv og menighetsrådets protokoller er forhåpentligvis avlevert til Statsarkivet.

Foreningsmylderet i Jakobs menighet er ikke uvanlig. Tvert imot kan det ofte være enda flere organisasjoner innenfor en menighet. Barnekor og menighetskor, ungdomsklubber - ofte i tilknytning til KFUK eller KFUM - er vanlige. Og beveger man seg videre til bedehusene i strøket, finner man ofte et yrende sang- og musikkliv. Til sammen utgjør de en betydelig del av det lokale kulturarbeidet. Men det er som oftest i det skjulte. Selv den mest lokale pressen nevner sjelden kirkekorene.

Svært lite av dette lar seg dokumentere i ettertid. Man finner spor, noen navn og adresser i menighetsbladene, men de gir aldri noe bredt eller objektivt innsyn i foreningenes indre liv. En del menigheter og foreninger har utgitt små historikker. Men disse gir sjelden noe særlig mer enn glansbildeversjonen av virksomheten.

Arkivene - når de er bevart - gir heller ikke mer enn smuler, men sammen med menighetsblader, fotos og allehånde nedtegnelser kan de gi en mulighet for at man også i ettertid kan skue inn i et organisasjonsliv som spiret, grodde og ofte døde hen, uten at det nedfelte seg i de kildene historikere, etnologer og samfunnsforskere til vanlig bruker.

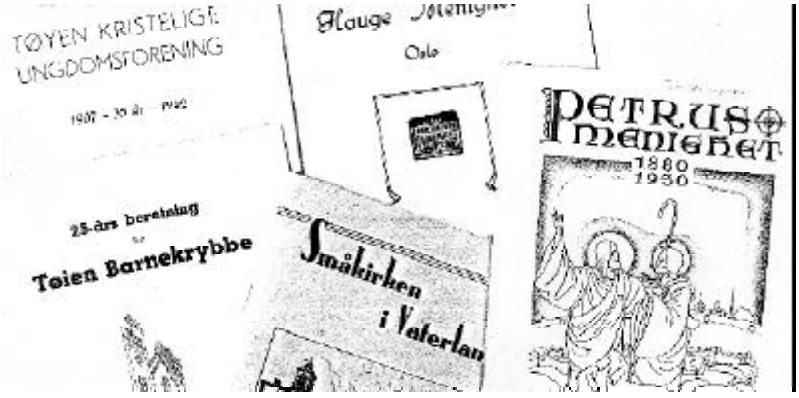

En del menigheter og foreninger har utgitt små historikker. Men disse gir sjelden noe særlig mer enn glansbildeversjonen av virksomheten.

Tårnvakten i Vår Frelsers kirke

"Kjeder De Dem ikke svært her oppe?"* Spørsmålet blir stilt til en av tårnvaktene i en artikkel i Aftenbladet i 1878. *"Nei kjedeligt er det ikke her, men ensomt og trist kan det nok være i den lange Nattevagt naar jeg skal gaa her alene; og værst er det, naar det blæser, og hele Taarnet staar her og svajer som et andet Træ."

Av Tore Somdal-Åmodt

Tårnet i Vår Frelsers kirke var viktig for hovedstadens brannberedskap – helt frem til år 1902. Her holdt tårnvaktene til – natt og dag – speidende utover byen og omegnen. Mange store branner herjet i det gamle Kristiania.

Det kan ha vært vaktmannskapet i Vår Frelsers kirke som først varslet den brann som startet natt til 14. april 1858. Ilden brøt løs klokken ett om natten i salmaker Blombergs gård i Dronningens gate. De fleste bygninger i kvartalene mellom Kongens gate og Skippergaten, Prinsens gate og Østre gate (Karl Johans gate) brant ned og tusen mennesker ble husløse. Var røyk det første tegn på det som var i anmarsj, eller var lyset det som fanget vekterens oppmerksomhet? Kanskje hørte de ropene om brann før de så den? Som nær nabo til brannstedet hadde mannskapet orkesterplass til hendelsen og det fjorten timers infernoet som fulgte.

Brannen i 1858 avdekket mangler ved vannforsyningen og det daværende borgerbrannkorpset. Dette bidro til opprettelsen av byens yrkesbrannvesen tre år senere. Samtidig ble tårnvaktens oppgaver overført fra politiet til brannvesenet i 1859.

To personer skulle være tilstede samtidig i det åttekantede rommet. Åtte vinduer ga utsyn over byen og distriktet. Alltid skulle det være en person med blikket vendt utover. Avløsning skjedde hver fjerde time. I en tegning av Olaf Krohn, publisert i Verdens Gang i 1882, sees en av vaktene sovende på en brisk i det ellers spartansk utrustede værelset. Den andre vakten gjør det en tårnvakt skal gjøre – går sin runde og kikker ut. Ved hvert vindu henger en messingnøkkel. En omdreining av denne i eget urverk gjorde det mulig å kontrollere tårnvaktens runder i ettertid.

I tårnvaktens tjenstereglement fra 1886 presiseres det at kun en av vaktmennene kan forlate tårnet av gangen – og da utelukkende i tiden mellom tolv og tre, "saalenge det behøves for Middagsmaaltidet". På dette tidspunkt var det også innstallert telefon i tillegg til talerør mellom tårnet og brannvakten like ved, slik at beskjed om brannutløp hurtigst mulig kunne varsles. Brannskudd og kirkeklokkers klang ga varsel om brann til byens befolkning. Et rødt flagg ble heist ut av vinduet om dagen, og en lykt om natten. Det pekte i brannstedets retning.

Tårnets betydning i brannberedskapen ble etterhvert svekket. Byen krøp nærmere og mer inn på kirken. Bygningene ble høyere og utsikten dårligere. Brann kunne oppstå uten at den ble varslet i tide fra tårnet. Den teknologisk utvikling bidro også med sitt: brannvesenets og det private telefon- og telegrafnett ga nye og bedre varslingsmuligheter. Ved inngangen til den nye teknologiske tidsalder ble derfor tårnvakten både gammeldags og overflødig.

Kilder:

"Fra Håndkraft til Høytrykk", Oslo Brannvesen 1861-1961
Tårnvagtens sløifning, i Aftenposten 1901 nr. 767

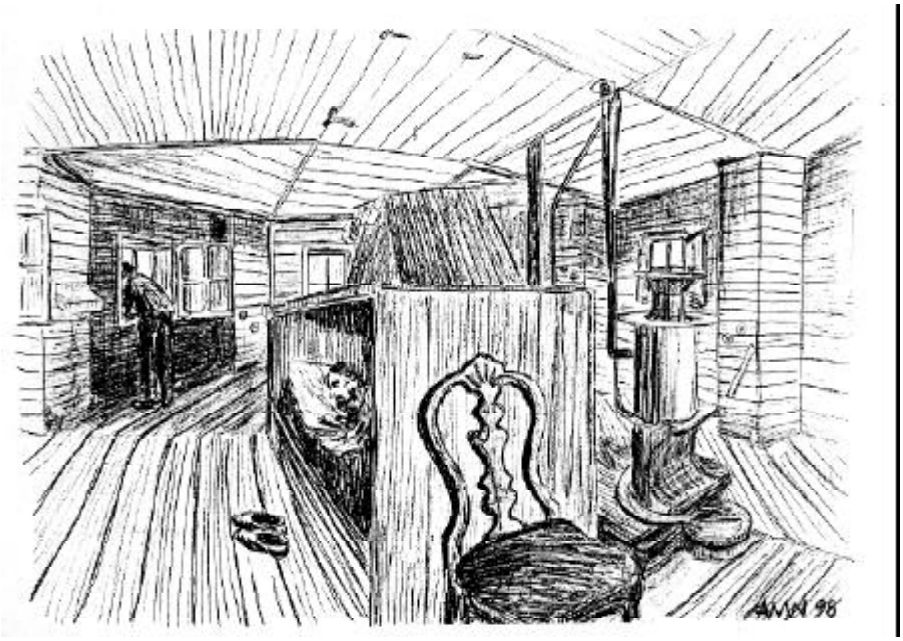

Vekterne i Vår Frelsers kirkes tårn. (Tegnet etter original av Olaf Krohn fra 1882, gjengitt i Verdens Gang i 11.11.1882)

Frikirken i hovedstaden

Et sted mellom 12 og 15 % av Oslos borgere tilhører i dag andre tros- eller livssynssamfunn enn Den Norske Kirke. Blant de første dissenterne som organiserte seg i byen var Den Evangelisk-Lutherske Frikirke i 1878. Lenge var det bare én menighet i byen; Kristiania Frimenighed eller Østre Frikirke som den i dag heter med beliggenhet i Lakkegata (siden 1885). I 1920 ble menigheten delt, og Vestre Frimenighet kunne starte sin virksomhet i Pilestredet vis á vis Bislet bad.

Av Kjetil Øvensen

En forestilling man ofte hører fra mennesker som kjenner Frikirken mer på avstand, er at dette er et kirkesamfunn for bedrestilte mennesker. Tanken har kanskje oppstått etter man har spasert forbi eller til og med besøkt en av menighetene en søndag formiddag. Med bedrestilte mennesker tenker man kanskje da på faktorer som medlemmes sivile yrke og dertil gode lønninger, gjenspeilt i et pent ytre og fete gaver i kollektkurven. Stemmer en slik forestilling med virkeligheten?

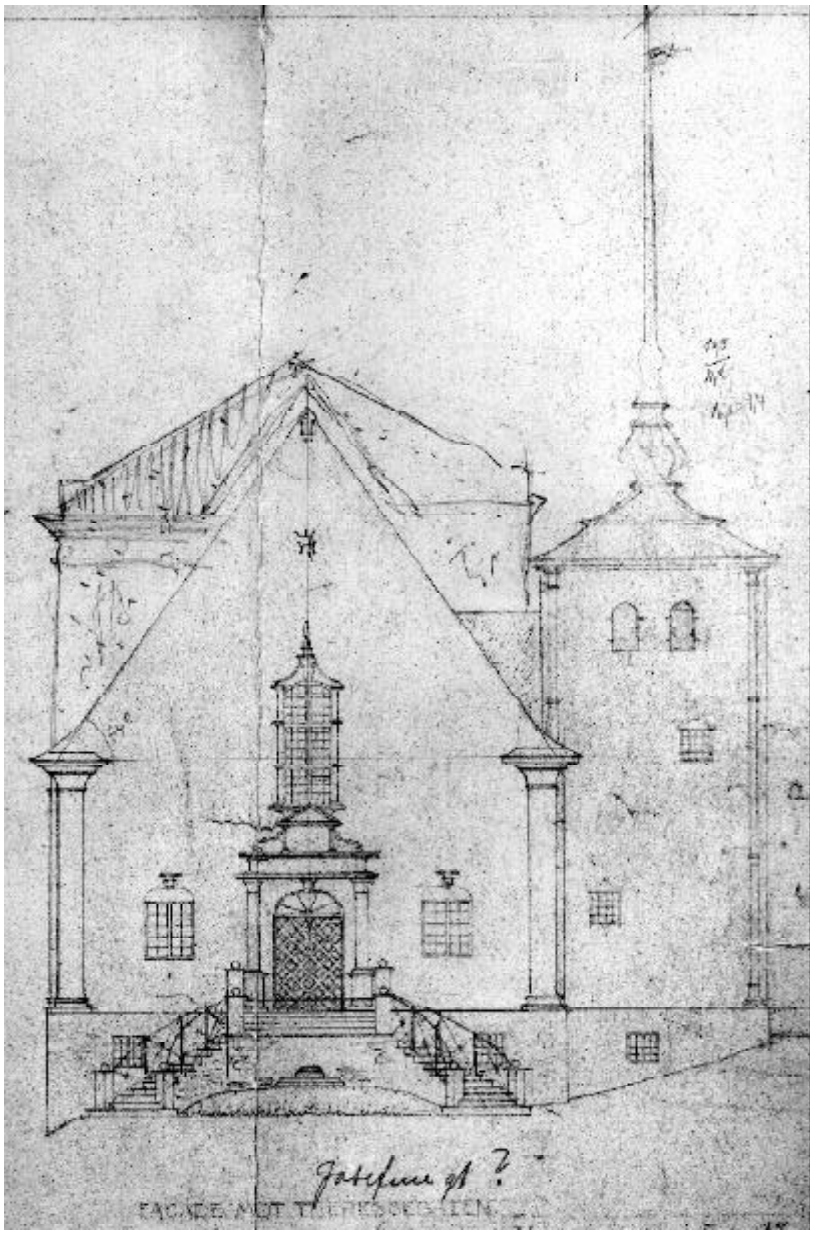

Vestre Frikirke sto ferdig i 1920. Arkitekt var Harald Aars, som også tegnet Bislet bad på motsatt side av Pilestredet. (Byggetegning, lyskopi i byggesaksarkivet, Byarkivet)

Grovt fortalt bestod menigheten i 1878 så å si utelukkende av arbeidere, der rundt 10% av den mannlige delen var håndverksmestere. Arbeiderandelen var langt høyere enn i samfunnet rundt. I perioden fram til 1920 foregikk en kolossal statusheving. Nå var det dukket opp en relativt stor gruppe kjøpmenn, fabrikanter, disponenter, grosserere og funksjonærer. Arbeiderandelen var sunket til 60%. Dette tilsvarte likevel gjennomsnittet for Kristiania. Denne sosiale endringen blant medlemmene ser i stor grad ut til å skje ved rekruttering utenfra - og da i særdeleshet fra Den Norske Kirke.

I tiden fram til 1950 er man i gründernes tidsalder! Tendensen fra 1920 fortsatte. Andelen arbeidere var nå sunket til ca. 40%. I motsetning til i 1920, skjer den sosiale endringen nå først og fremst ved at medlemmene avanserer sosialt og ikke ved medlemstilgang fra høystatusyrker.

I 1950 kan man se klare tegn til at menighetene var i ferd med passere samfunnet rundt rent statusmessig. Dette skulle vise seg ikke å fortsette. I 1994 var 70-80% av de yrkesaktive i menighetene funksjonærer. Dette tallet kan virke høyt, men det tilsvarer omtrent nivået i byen for øvrig. Oslo på nittitallet er en funksjonærby! Verdt å merke seg for Østre og Vestre er at andelen bedriftseiere; kjøpmenn/ fabrikanter/ grosserere var sunket drastisk.

Andelen studenter i menighetene i 1994 var betraktelig høyere, særlig for Vestre. Lønns- og yrkesmessig var menighetene forbausende lik samfunnet rundt. Tilpasningen i forhold til samfunnet rundt, hadde også nå foregått innenfra. Dette har sammenheng med at de nyinnmeldte stort sett er unge folk, folk i starten på en yrkeskarriere.

Menighetsgrense etter elva

For å bruke slektsterminologien, er Vestre "dattermenighet" av Østre. I årene fram til 1920 hadde veksten vært så kraftig i Kristiania Frimenighed at kirkehuset i Lakkegata ble for trangt. Dessuten bodde mange av medlemmene på vestkanten. Med datidens forhold innenfor kommunikasjon, ble kirkeveien lang for mange. Delingen var en rent praktisk hendelse og skjedde uten konflikter og i forståelse med hverandre. Da er det mer interessant å se på hvordan delingen ble foretatt.

Innenfor Frikirken brukes ikke sognekirkemodellen. I stedet praktiserer man personlig medlemsskap i den menighet man melder seg inn i, som varer helt til man evt. melder seg ut. Det betyr at man kan flytte til Alta eller Afrika og fremdeles være medlem av Frikirken i Oslo. Ved delingen i 1920 ble dette prinsippet fraveket. Med myndig hånd ble menigheten delt etter geografi, dvs. Akerselva ble bestemmende for medlemmets videre tilhørlighet. Bodde du øst for elva, ble du tilhørende Østre og vest tilhørende Vestre. En håndfull medlemmer protesterte mot denne "tvangsplasseringen". De fikk aller nådigst innvilget sine ønsker etter formell henvendelse til menigheten.

En annen interessant ting verdt å merke seg med delingen i 1920, er at Frikirken nå hadde èn menighet på østkanten og èn på vestkanten. Dette er ganske unikt innenfor frikirkeligheten generelt i byen. Derfor innbød oppgaven å se på forskjellene mellom østkant og vestkant, en klassisk problemstilling!

Sammenligner man menighetene seg i mellom, var Vestre både i 1920 og 1950 preget av noe høyere lønns- og yrkesstatus på sine medlemmer enn Østres. I 1994 var forskjellene jevnet ut. Utdannelsesnivået i Vestre lå riktignok noe høyere enn i Østre, men solid utdanning er ikke ensbetydende med høyt gasjerte stillinger! Siden Vestre hadde en større andel studenter, må det alt i alt konkluderes med at medlemmene i Østre lønns- og yrkesmessig nå var på nivå med Vestre. Generelt for perioden 1878 – 1994 kan det sies at Frikirken og dens medlemmer i hovedstaden yrkes- og lønnsmessig har tilpasset seg samfunnet rundt.

Vekst og gjennomstrømming

Særlig tiden mellom 1878 og 1920 var en spennende epoke for Kristiania Frimenighet. Den sterke veksten i menigheten falt sammen med den sterke utvandringen, først og fremst til Amerika. Den viser at folk i samfunnet hadde "løse teltplugger" også når det gjaldt kirketilhørighet.

Fra 1878 til 1919 hadde menigheten vokst fra 108 til 633 såkalte "nattverdsberettigede" medlemmer. Tar man med barn og mer "passive" medlemmer, var tallet i 1919 på over 1400 medlemmer. I perioden 1879 - 1915 står over 160 voksne medlemmer som utmeldte på grunn av utvandring, først og fremst til Amerika. Omtrent like mange personer står som utmeldte uten at menigheten vet hvor de er blitt av. Antagelig skjuler det seg mange Amerikafarere blant disse også.

Et annet moment når det gjelder kirketilhørighet var det voksende opprøret mot embetsmannsveldet i andre halvdel av 1800-tallet. Arbeideren kjempet mot den inngrodde oppfatningen om å "forbli i sin stand". I Kristiania Frimenighed fant mange unge arbeidere et fellesskap hvor de hadde medbestemmelse og ikke minst betydning. Det er ikke utenkelig at noen av disse så dette som en mulighet til "sosial oppdrift", til å komme seg opp og fram yrkesmessig. Men det er en annen historie…

Østre Frikirke har siden 1885 hatt tilhold i et beskjedent bygg på hjørnet av Lakkegata og Vahls gate. (Foto: Bård Alsvik)

Utrykte kilder:

Kommunale folketellinger, i Byarkivet
Ligningskommisjonens hovedprotokoller, i Byarkivet
Kirkebøker, i Frimenighetene

Trykte kilder:

Kristiania / Oslo adressebøker
Aker adressebøker

Kjetil Øvensen er født i 1960.
Han er utdannet bygningsingeniør og cand. philol. fra Teologisk fakultet, Univ. i Oslo (1996). Hovedoppgaven der hadde som undertittel "En sosio-økonomisk medlemsundersøkelse av Oslo Østre og Oslo Vestre menigheter av Den Evangelisk Lutherske Frikirke 1878 – 1994".
Han jobber nå som byggeleder i PTL Løken AS.

Kulturminnestafetten

Stabburet fra Nedre Grorud gård

I 1993 ble stabburet fra Nedre Grorud gård flyttet til Nordtvet gård. Fagmiljøene strides om det er riktig å flytte et kulturminne. Bør det ikke stå der det har røtter? Uansett er stabburet restaurert nå og brukes daglig. Det står ikke lenger og råtner på rot.

Av Gro Røde

"Prestegårds-stabburet" har det blitt kalt, stabburet på Nedre Grorud gård. Det er et misvisende navn på det over 200 år gamle stabburet. Det var først i 1924 at Nedre Grorud gård ble prestegård. Byantikvaren anslår stabburet til å være bygget ca år 1780-90. I dag er det regnet som Groruds eldste bygning. I folketellingen fra 1801 står det at Grorud gård eies og drives av den 71 årige Neve Monsen. Han levde av jordbruk og sagbruk. Det er ikke usannsynlig at det var han som fikk bygget et slikt gjevt stabbur på gården.

I registreringen av de gamle Akergårdene, fra 1964, står det litt om stabburet; "*... på dette sitter en åttekantet klokkelanterne inne i et rikt snekkerverk. Især legger man merke til pent utskårne kravlende delfiner på de bratte taks grader. Bygningen er meget eldre enn den ser ut til*." Midt på 1800-tallet fikk stabburet panel og et klokketårn bygd i sveitserstil. Tårnet er hele to meter høyt og taket har kobberplater. Ned langs det sekskantede klokketårnet ligger det utskjærte *lindormer*, fabeldyr hentet fra norrøn mytologi. Gårdens opprinnelige bygninger har forsvunnet etterhvert, hovedhuset brant ned under tyskernes nyttårsfeiringen i 1944, og uthus og forpakterbygning ble revet i 1968. Stabburet har overlevd som siste opprinnelige gårdsbygning.

Riv eller reparer!

Stabburets skjebne har vært diskutert. I november 1963 fikk Byantikvaren melding om at Oslo kommunale leiegårder ville rive stabburet. Det samme gjentok seg året etter. Bak stod de kommunale leiegårdene, kirkevergen, menigheten, soknepresten og byplansjefen. Tonen har vært: Riv eller reparer! Byantikvaren stod i mot presset om riving, men ingen sørget for vedlikehold. Stabburet var på dette tidspunkt en pest og en plage for Boligkontoret og Kirkevergen. De ønsket det bort og fraskrev seg et hvert ansvar for eventuelle ulykker ved stabburet.

De antikvariske myndighetene visste hvilken verdi stabburet hadde. I 1976 uttrykte daværende byantikvar, Thorleiv Sellæg, seg friskt og tydelig i forbindelse med bygningskontrollens plassering av en planlagt forsterkerkiosk: "*Anmeldte forsterkerkiosk plassert som en uhyrlighet av en portstolpe nært inntil det 200 år gamle stabburet på Nedre Grorud, kan som brøde bare sammenlignes med å la Nordheim akkompagnere nasjonalsangen.*"

I 1978 engasjerte Bydelsutvalget seg og skrev til Riksantikvaren. De trodde det var fredet og påpekte at stabburet ikke var blitt vedlikeholdt siden 1950-tallet. Ingenting skjedde. Lindormene hadde nesten råtnet bort og Byantikvaren sørget nå for å få de nedtegnet og kopiert som et ledd i en videre

"Et Stabur af Tømmer, udvendig panelet og malet ...". Slik beskrives huset i branntaksten fra 1888. Her spesifiseres rominndelingen og vi får vite at bygningen har to dører og syv vinduer samt "Paa Taget klokketaarn med Klokke (kr. 80,oo)." (Original i Byarkivet)

Stabburet slik det sto på Nedre Grorud gård før det ble flyttet. Bygningen er et tre-etasjes langbur med to dører. Grunnflaten er på 60 m². Det har innvendig trapp og klokketårn med utskjæringer og vellingklokke.
(Foto: Byantikvaren)

restauringsplan. Men, det skulle gå et nytt tiår før lindormene igjen kunne sno seg på plass på taket.

Redning via privat initiativ

Et viktig skritt ble tatt da Vedlikeholdsetaten reparerte taket i 1983. Nå var bygningen reddet, men stabburet var for øvrig i dårlig stand. Det kan se ut til at nettopp det at gården var prestegård gjorde ansvarsforholdene mer uklare. Saksansvarlig hos Byantikvaren skrev i 1989: *"Det er vedlikeholdet av dette stabburet som er problemet. Det er klart at det er et kommunalt ansvar, men i hvilken etat ligger dette ansvaret"*. Vedlikeholdsetaten mente at Byantikvaren var ansvarlig, i og med at det var han som ville bevare.

En nabo og medlem av Groruddalen Historielag, Kari Skullerud, så forfallet og engasjerte seg. I 1985 satte hun i gang en pengeinnsamling for å redde stabburet. Fire kunstnere tegnet kulturminner fra dalen. Disse ble trykt og solgt til inntekt for stabburet. Det kom inn hele 84.000 kroner.

I 1993 bevilget Byantikvaren kr 45.000 til støtte for flytting av stabburet. Selve istandsettingen av stabburet har krevd mye ressurser, og er blitt utført takket være arbeidsskapende tiltak, SKAP-midler, og midler fra Grorud bydel. Groruddalen Historielag ønsket stabburet til Nordtvet gård fordi det der ville komme lettere i bruk og tilhøre et gårdsmiljø. I dag har historielaget kontor i stabburet og bydelen leier ut stabburet gratis til frivillige lag og foreninger. Hittil i år har vært utleid 180 kvelder.

Var det riktig å flytte stabburet fra den opprinnelige eiendommen? Var det riktig å tilføre et nytt element på Nordtvet gård? Ansatte hos Byantikvaren sier at de idag sannsynligvis ikke ville godkjent flyttingen. Men, stabburet har fått sin plass på Nordtvet gård, og der blir det stående som et eksempel på et kulturminne som vernes gjennom bruk.

Kilder:

Byantikvarens arkiv 1963 - 1993
Vestre og Østre Akers branntakstprotokoller i Byarkivet
Samtaler med ansatte i Grorud bydel og medlemmer i Groruddalen historielag

Litteratur:

Den gamle bygningskultur i Aker II, Oslo byes vel 1964

Bokmelding

Delikat om kvadraturen i Oslo

Oslo har i likhet med de fleste norske byer et sentrum med gamle bygårder. Men mens innbyggerne i de fleste av våre byer har en klar byidentitet, har vi her i Oslo nærmest fornektet sentrum og dyrket bydelspatriotismen. Sentrum har nærmest blitt hullet i smultringen.

Men det er nettopp denne delen av byen som er stappet med historie, som er rikest på kulturminner og som viser den største arkitektoniske rikdommen. Her er byens få bevarte bygg fra 1600-tallet, stilbygg fra 1700-tallet, prakteksemplarer på 1800-tallets skiftende stilarter samt flotte eksempler på vårt eget århundres arkitektur. Etter at festningstunnelen kom, og området ble befridd for sitt trafikkhelvete har det sakte men sikkert begynt å ta tilbake sin posisjon som Oslos fremste kultur- og restaurantstrøk.

En stor del av den eldre bygningsmassen ble grundig dokumentert gjennom Fortidsminneforeningens "murstein" *Kristiania i sentrum* for to år siden. I disse dager foreligger så Rognerød og Havrans praktbok. Noen vitenskapelig avhandling er ikke dette. Den bringer knapt noe nytt fram, men det den bringer er svært så delikat dandert.

Gjennom drøyt seksti sider gir den en oversikt over områdets historie og deretter tar den for seg 23 av de flotteste bygningene. Tekstene er først og fremst beskrivende, men de gir også en del kulturhistorie og anekdoter. Og bildene er en sann fryd, noe som burde gjøre boka aktuell som gavebok til alle som burde bli Oslo-patrioter.

LT

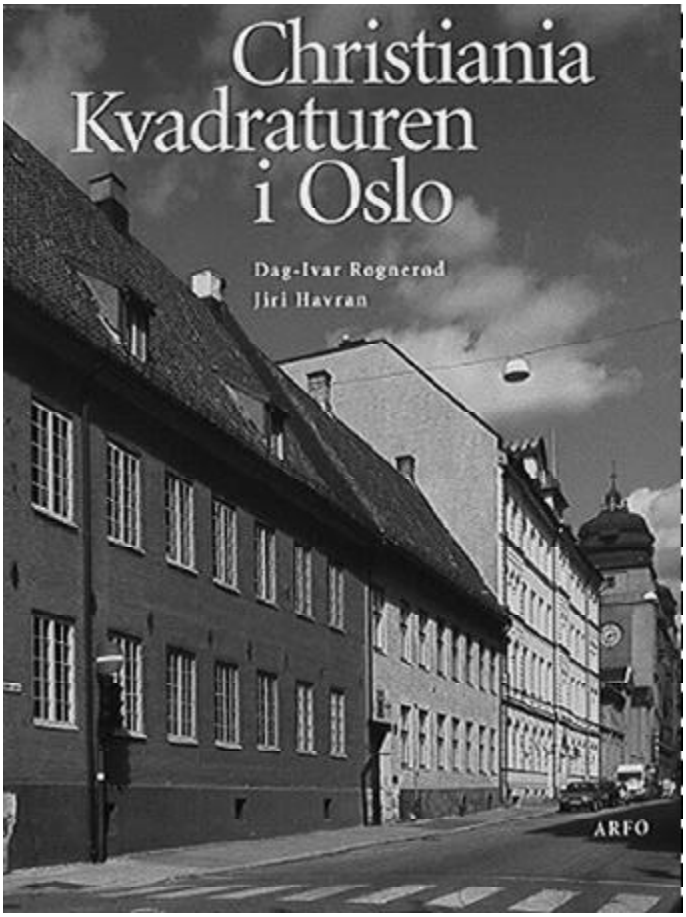

Arkivstruktur og periodisering i Noark-4

Noark-standarden har til nå vært lite fleksibel når det gjeder ulike prinsipper og metoder for periodisering. I forbindelse med den nye utgaven av Noark-standarden har funksjonaliteten på dette området blitt vesentlig forbedret, og standarden åpner nå i større grad for flere forskjellige løsninger

Av Ranveig Gausdal

Bortsetting er en kritisk fase i arkivenes livsløp. Mange institusjoner som har hatt godt fungerende dagligarkiv, har ikke klart å opprettholde arkivmaterialets kvalitet gjennom overføringen til bortsettingsarkiv. Dette fører senere til problemer og kostnader når arkivene skal avleveres.

Et av de største problemene har vært at man ikke har hatt klare kriterier for hva som skal settes bort, slik at man har mistet oversikten over hva som befinner seg i dagligarkivet og hva som er overført til bortsettingsarkivet. Et annet hovedproblem har vært at man ikke har klart å gjennomføre overføringen til bortsettingsarkivet systematisk nok til at man har bevart den orden arkivmaterialet hadde i dagligarkivet. Dette går utover mulighetene for gjenfinning.

Periodisering i Noark-standarden til nå

Ordningen med faste journal- og arkivperioder ble introdusert med Noark-standarden rundt midten av 1980-tallet. Denne metoden innebærer at alle saker som har vært avsluttet innenfor et bestemt tidsrom, for eksempel en femårsperiode, settes bort samtidig og holdes samlet som en enhet i bortsettingsarkivet. Alle registreringer som hører til de avsluttede sakene fra den aktuelle perioden skal samtidig tas ut av den aktive Noark-basen og legges over i en historisk database, eller man kan ta utskrifter av de samme journalopplysningene og bevare dem på papir eller i form av mikrofilm.

Denne metoden har fungert for tradisjonelle sakarkiver ordnet etter arkivnøkkel, men programvare basert på Noark-standarden har vært lite fleksibel i møte med andre typer arkivserier.

Periodisering i objektserier

For eksempel har systemene vært lite egnet eller ubrukelige i forbindelse med periodisering i objektordnede arkivserier. Med objektordnet arkivserie menes her en arkivserie hvor materialet ordnes og holdes samlet i forhold til det *objektet* de omhandler eller knytter seg til, i stedet for i forhold til det *emnet* de omhandler eller knytter seg til.

Et eksempel på objektserie kan være personalmapper. Materialet er ordnet i mapper for hver ansatt i den aktuelle virksomheten, i stedet for at materialet som knytter seg til den enkelte er spredt på emnebaserte mapper knyttet til for eksempel permisjon, avlønning, tjenesteforsømmelse osv. Andre eksempler på objektmapper kan være klientmapper i hjemmesykepleien, elevmapper på skolene eller mapper ordnet på gårds- og bruksnummer i en teknisk etat.

I objektserier er det ofte lite hensiktsmessig å operere med faste arkivperioder som skal omfatte alt. For eksempel vil det ikke være praktisk å overføre alle dokumenter knyttet til den enkelte ansatte til bortsettingsarkivet hvert femte år. Det vil være langt mer hensiktsmessig å vente med bortsettingen til det aktuelle ansettelsesforholdet er avsluttet, og så overføre hele personalmappen til bortsettingsarkivet da.

En god hovedregel for bortsetting i objektordnede serier er altså at man for hver arkivperiode overfører til bortsettingsarkivet de mappene som tilhører de objektene som virksomheten har avsluttet sitt forhold til i løpet av den aktuelle arkivperioden.

Dette gjelder selvsagt ikke for såkalte "evighetsmapper". Dem bør man dele inn i faste arkivperioder.

Tidligere versjoner av Noark-standarden har ikke åpnet for periodisering etter slike prinsipper.

Prinsipper for periodisering

Den nye versjonen av Noark-standarden, som nylig har vært på høring i arkivmiljøene, bygger videre på prinsippet med faste journal- og arkivperioder, men legger opp til større fleksibilitet i bortsettingsprinsippene.

Blant annet for å få til dette, har man innført et nytt begrep *arkivdel*. En arkivdel kan være en hvilken som helst del av et arkiv. I Noark-4 er begrepet knyttet opp mot ordningssystem, slik at det bare kan benyttes ett ordningssystem innenfor en arkivdel. Hvert ordningssystem kan likevel være knyttet til flere arkivdeler. Prinsippene for periodisering kan variere fra arkivdel til arkivdel. Hva man skal betrakte som en arkivdel, bør blant annet bestemmes nettopp med utgangspunkt i ulike behov for periodisering i forskjellige deler av arkivet. Eksempler på hensiktsmessige arkivdeler blir dermed et sakarkiv eller en objektserie som personalmapper.

I standardens modul for administrativ oppbygning og arkivstruktur, er det beskrevet en egen tabell *arkivdel*. Her

skal man registrere informasjon om de ulike arkivdelene som arkivet og journaldatabasen inneholder. Blant annet skal tabellen ha et felt hvor man skal oppgi hva slags bortsettingsprinsipp som gjelder for den aktuelle arkivdelen. Standarden opererer med to hovedprinsipper, og det er nettopp de to som er beskrevet ovenfor.

I emneordnede arkivdeler skal man benytte faste arkivperioder med bortsetting av saker som er avsluttet innenfor hver periode. Det er bare i objektordnede serier man skal kunne bruke andre prinsipper, og det vil i de fleste tilfeller dreie seg om bortsetting av objekter som er blitt uaktuelle i løpet av perioden.

Håndtering av historiske data

Hver periode innenfor hver arkivdel skal holdes sammen som en enhet i databasen også historisk. Dette gjør det blant annet mulig å holde ulike arkivdeler i samme database over flere perioder selv om man f.eks. har brukt forskjellig arkivnøkkel i forskjellige perioder. Man behøver altså ikke sanere databasen fordi man periodiserer og setter bort, heller ikke ved mer dramatiske endringer som innføring av ny arkivnøkkel eller intern omorganisering i virksomheten.

I tabellen *arkivdel* finnes det også et felt hvor man skal registrere informasjon om hvilken status arkivdelen har. Standardverdier her skal blant annet gjøre det mulig å markere at arkivdelen er aktiv (A), at den er inne i en overlappingsperiode (O) eller at den er bortsatt (B). Dersom status er satt til O eller B, skal man kunne vise til en arkivdel som har overtatt i neste arkivperiode etter den som er inne i en overlappingsperiode eller som er bortsatt.

Den nye arkivdelen har man valgt å kalle for *arvtaker*. Hvis man registrerer et dokument i en arkivdel som har status O, overfører systemet automatisk registreringen til arkivdelens arvtaker.

Andre felt i tabellen *arkivdel* gjør det blant annet mulig å registrere arkivdelens startdato, sluttdato og fysiske adresse.

Det er ikke stilt noe absolutt krav om at periodene for ulike arkivdeler innenfor samme base bør være like lange, men normalt bør de være det. Når man sanerer databasen, skal det være hele avsluttede perioder som tas ut. Det er lagt opp til at det skal defineres en rapport som sier noe om hvilke arkivdeler som er overført til bortsettingsarkivet.

Etter seks års tautrekking:

Arkivloven trer i kraft

I statsråd 11. desember ble det vedtatt å sette arkivloven i kraft fra 1. januar 1999, sammen med en ny og omfattende forskrift om offentlige arkiv. Loven og forskriften vil i særlig grad berøre kommunene, med blant annet en uttrykkelig plikt til å føre postjournal.

Arkivloven ble vedtatt i 1992, men på grunn av en del tautrekking mellom departementene i utformingen av den tilhørende forskriften om offentlige arkiv, har det tatt tid før den har kunnet tre i kraft. Forskriften erstatter flere tidligere bestemmelser, blant annet retningslinjer som har vært gitt med hjemmel i kommunelovene.

Arkivloven setter forbud mot å kassere arkivmateriale uten at det er gitt spesifikk tillatelse gjennom forskriftene eller av Riksarkivaren. Uhjemlede kassasjoner kan straffes med bøter.

Kommuner og fylkeskommuner blir også pålagt å opprette depotinstitusjoner for de gamle arkivene sine. Ansvaret for alt eldre arkivmateriale i en kommune skal legges til en instans. I Oslo vil det fortsatt være Byarkivet.

Forskriften fastsetter minimumskrav til arkivlokaler for å sikre forsvarlig oppbevaring av materialet. Det er lagt opp til overgangsordninger for kommuner, fylkeskommuner og statlige organer som ikke oppfyller kravene, men planer om utbedringer må være klare i løpet av år 2001.

Arkivforskriften innfører en uttykkelig journalføringsplikt for alle offentlige organer. Den gir dessuten klarere regler for hvilke typer dokumenter som skal journalføres og arkiveres enn de gamle retningslinjene for arkivbegrensning og kassasjon.

Forskriften åpner også for at man i framtida har papirløse kontorer hvor alle dokumenter kun finnes i elektronisk form. Dette krever imidlertid at de tekniske løsningene blir lagt til rette og at det er innført spesielle administrative rutiner.

Riksarkivaren vil i løpet av det kommende året supplere forskriften med forskjellige retningslinjer, blant annet om kassasjoner i de forskjellige typer administrasjoner. Vi vil komme tilbake med beskjed i Tobias når disse foreligger.

Arbeidet med en arkivinstruks for Oslo kommune har i høst vært stilt i bero i påvente av forskriften til arkivloven. Vi håper denne nå vil kunne passere Bystyret i løpet av våren.

LT

Overgang til elektroniske arkiver

Nye perspektiver på bevaring og tilgjengelighet til personinformasjon

Under Byarkivets konferanse om bevaring av elektronisk materiale i høst, holdt Audun Aanes fra Datatilsynet innledningen "Gir overgangen til elektroniske arkiver nye perspektiver på bevaring og tilgjengelighet til personinformasjon?" Han la vekt på hvordan overgangen til elektroniske postjournaler på internett kan true personvernet, og mente at dagens lov- og regelverk er moden for revisjon.

Kommentar:

Anne Marit Noraker

Offentlige journaler for stadig flere departementer og underliggende organer er i dag tilgjengelige i en felles database på internett. Dette er et prøve- og utviklingsprosjekt som er organisert av Statens informasjonstjeneste, og målet med prosjektet er å gjøre offentlig journal fra alle departementene og en del av direktoratene tilgjengelig for hele den norske pressen.

I dag distribueres den offentlige journalen til nærmere førti avis- og tv-redaksjoner, og antall bestillinger fra databasen øker stadig. Statens informasjonstjeneste skriver for tiden en evalueringsrapport om prosjektet og det vurderes nå å legge ut pekere til fulltekstdokumentene i journalen, for å gi bedre service og for å spare tid på fremfinning av saker i virksomhetene.

På Byarkivets konferanse om bevaring av elektronisk materiale i november, rettet Audun Aanes fra Datatilsynet et kritisk søkelys på hva slags konsekvenser bruken av en slik journal kan få, slik dagens regelverk er utformet.

Profildannelser

Alle brukere kan gjøre avanserte søk i journalen, på tvers av ulike departementer og underliggende organer. Man kan ved å søke på et navn på en hvilken som helst enkeltperson lage en oversikt over all kontakt denne eventuelt må ha hatt med ulike statlige virksomheter. Eller man kan søke på ulike saksbehandlere i en virksomhet og få ut profiler over hvordan de utfører sitt arbeid. Opplysningene som gjøres søkbare er kanskje både uskyldige og lite interessante hver for seg, men settes de inn i en sammenheng øker ubehagsfølelsen hos enkeltindividet i takt med hvor nærgående profileringen oppleves.

Ifølge offentlighetsloven har publikum rett til innsyn i forvaltningens saksdokumenter. Aanes mente imidlertid at innsynsretten i offentlighetsloven får uheldige konsekvenser når man innenfor Elektronisk journal muliggjør søk på bestemte personer, og ikke bare innenfor en bestemt sak. Når opplysninger blir så tilgjengelige så raskt kan informasjon lett misbrukes.

Aanes foreslo å begrense søkemulighetene, for å unngå muligheten til å danne personprofiler. Av samme årsak mente han at postlistene ikke bør ligge søkbare på nettet over for lang tid. Han refererte til at Fylkesmannsembetene har slettet tre måneder gamle postlister som de har hatt liggende på nettet. På denne måten kan man medvirke til å hindre at det dannes "livsløpsoversikter" over enkeltpersoner. Aanes mente at det er behov for å foreta en revisjon/modernisering av offentlighetsloven, for å hindre slike uheldige konsekvenser.

Konfidensialiteten trues ved dårlige rutiner. Opplysninger som skal være unntatt fra offentlighet kommer likevel ofte med i offentlig journal, grunnet ulike former for feil ved registreringen. Slike feil kan få direkte konsekvenser for personvernet til den registrerte.

Konsesjonsplikt

Tidligere måtte man søke Datatilsynet om konsesjon når man skulle opprette elektroniske arkiv. Den nye forskriften til personregisterloven, som ble gjort gjeldende fra 1. januar 1997, åpner for unntak fra slik konsesjonsplikt for visse typer elektroniske arkiver. I følge forskriftens § 2-19 gjelder dette postjournal, arkivkatalog, korrespondansearkiv og dokumentasjonsarkiv. I Tobias nr 1/1997 skrev Tore Somdal-Åmodt om forholdet mellom elektroniske arkiver og personregisterloven.

Aanes stilte spørsmål ved om forskriften til personregisterloven på dette området kan tolkes slik at nesten ethvert personregister kan unntas fra konsesjonsplikt. Men kan forskriften tolkes så vidt? Er det ikke heller motsatt, særlig for kommunene, at konsesjonskravene er ytterligere skjerpet inn med de nye forskriftene? For finnes det noen kommunale arkiver som *ikke* inneholder en eneste sensitiv *opplysning*? Ingen vet på forhånd hva et sak- og korrespondansearkiv kommer til å inneholde? Og man kan vel ikke søke konsesjon basert på forventninger om hva folk kommer til å skrive i sine brev?

Elever fra Majorstua skole på jule-avslutning i Prestenes kirke i 1937. Presten var Johan C. H. Storjohann Prytz. (Foto: Eyolfsons eftf., original i Byarkivet)

Det kreves imidlertid ikke konsesjon for å registrere anonymiserte personsensitive opplysninger, for eksempel om religiøs tilknytning, seksuell legning osv. Å anonymisere personinformasjon kan løse en del av problemene med hensyn til konfidensialitet, men Aanes mente at selv anonymiserte journalregistreringer *kan* misbrukes. Dermed kan en form for regulering være nødvendig. Han refererte til at Statistisk sentralbyrås anonymiserte statistikker, som blant annet viser demografiske oversikter over religiøse grupper, ble benyttet av Nasjonal Samling under den annen verdenskrig. De brukte statistikkene til å finne frem til hvor mange jøder som bodde i de ulike kommuner her i landet. Slike statistikker lager man fremdeles i Norge.

Hva kan slettes?

Bevaringen av elektronisk arkivmateriale er i dag ikke lenger et fysisk eller et kostnadsbegrensende problem. Tvert imot kan det koste penger å foreta slettinger, mente Aanes. Skal vi sikre at rett informasjon blir bevart for ettertiden, er det viktig at det lages klare og begrunnede retningslinjer for hva som skal bevares. Aanes så positivt på at nye retningslinjer er på trappene, og at norske arkivinstitusjoner, ved Bering-utvalget, har dreiet fokus fra det som *kan* kasseres/slettes, til det som *skal* bevares.

Diskusjonen om bevaring og tilgjengelighet til personinformasjon har pågått lenge. Datatilsynet på sin side er stadig mest opptatt av at det som *ikke skal* bevares *skal* kasseres. Fra et arkivstandpunkt er denne problemstillingen irrelevant og ubrukelig som metode til å sikre personvernet.

I arkivinstitusjonene har en brukt mye tid på å riste på hodet av Datatilsynets ofte ensidige fokusering på at alle personregistre som ikke lenger brukes til det de opprinnelig var samlet inn for, *skal* slettes. Det er nå en gang slik at personopplysninger finnes i de fleste journaler og arkiver, og videre viser det seg at innsamlingsformålet ikke alltid er avgjørende for hvilke arkiver det er behov for å bevare. Aanes la i sitt innlegg opp til en åpen dialog om disse spørsmålene.

Debatten om hvilke arkiver som skal bevares og hvilke som kan eller skal kasseres vil vel alltid være aktuell. At det er behov for regelendringer som følge av nye personverntrusler i forbindelse med ny teknologi, skulle det imidlertid ikke herske noen tvil om.

Oslo byarkiv arrangerte en konferanse om bevaring av elektronisk materiale 10. november i år. Blant innlederne var Rigmor Sjøvoll fra Nasjonalbiblioteket i Rana, Astrid Jensen fra SGML-gruppa ved Universitetets senter for informasjonsteknologi, Audun Aanes fra Datatilsynet, Bjørn Bringsværd fra Deichmanske bibliotek og byarkivar Bjørn Bering.

Konferansen samlet nærmere åtti deltakere fra hele Norge.

Offentlighet
som prinsipp, melding og lov

Stortingsmelding nr 32 (1997-98) Om offentlighetsprinsippet i forvaltningen vil bli lagt frem for Stortinget i høst. Bakgrunnen for meldingen er anmodning fra Stortinget om at Regjeringen vurderer offentlighetsprinsippet i forhold til forvaltningspraksis og drøfter hvorvidt det er behov for større åpenhet og innsyn i forvaltningen. Meldingen berører i høy grad spørsmål om åpenhet og innsyn i den kommunale del av forvaltningen.

Av Tore Somdal-Åmodt

Offentlighetsprinsippet som begrep favner alle typer offentlighet. Her nevnes adgangen til å overvære møter i folkevalgte organer, retten til innsyn som part i en forvaltningssak, adgangen til å gjøre referat (særlig ved domstolene), folkevalgtes innsynsrett og almennhetens adgang til forvaltningens saksdokumenter (dokumentoffentlighet). Stortingsmeldingen diskuterer i hovedsak forhold knyttet til dokumentoffentlighet. Leseren gis en grundig innføring i offentlighetsprinsippet og offentlighetsloven. I tillegg beskrives gjeldende rett samtidig som det ved stilles spørsmål ved lovens virkninger, praktisering av bestemmelsene og om det er behov for endringer i lovens enkeltbestemmelser.

Kapittel 5 er det sentrale kapitlet i meldingen. Av særlig interesse for kommunal sektor er presentasjonen og vurderingen av lovens anvendelse på offentlig eide selskaper, om journaler og journalføring og definisjonen av begrepet interne dokumenter og betydningen av dette for dokumentoffentlighet i kommunene. I tillegg vurderes offentlighetslovens forhold til informasjonsteknologi og kravet til meroffentlighet. Viktigheten av alltid å vurdere meroffentlighet blir presisert. Plikten følger allerede av lovens bestemmelser. Men praktiseres kanskje ikke i den grad loven gir anvisning på?

Loven gjelder forvaltningsorganer

Hva som skal regnes for et forvaltningsorgan i offentlighetslovens forstand er ikke altid like klart, selv når begrepet i utgangspunktet omfatter "et hvert organ for stat eller kommune". Særlig problematisk kan det oppfattes i de tilfeller kommunen oppretter et aksjeselskap eller annet selvstendig rettssubjekt med det formål å utøve oppgaver som tidligere har ligget til en tradisjonell kommunal etat eller enhet. Meldingen presiserer at spørsmålet må avgjøres på bakgrunn av en konkret vurdering av virksomhetens art, omfang av

Ankerbrua med Dyre Vaas skulptur og en vinterkledt Jakobs kirke i bakgrunnen. (Ukjent fotograf, for Byarkitekten 1938, Byarkivet A-20033.u003.003)

organisatorisk og økonomisk tilknytning mellom selskapet og kommunen, om hvorvidt det foreligger en monopolsituasjonen og om selskapet er et redskap for offentlig politikk.

Svaret man deretter kommer frem til er viktig. Det vil få betydning for almennhetens adgang til å kreve innsyn i foretakets saksdokumenter. Foretak som ikke omfattes av offentlighetsloven, behøver heller ikke følge den! Regjeringen er opptatt av at valg av organisasjonsform ikke i seg selv skal påvirke retten til innsyn i offentlig eid virksomhet. Det er likevel ikke selvsagt at alle offentlig eide selskaper automatisk skal omfattes av loven. Det føres gode argumenter for og i mot, og Regjeringen ønsker ikke foreslå lovendringer før de ulike løsninger har vært sendt på høring til berørte parter.

Journal må føres

Journalen er nøkkelen til forvaltningens arkiver. Journalen er som sådan det viktigste hjelpemiddel for almennheten til å identifisere saken og dokumentene. Plikten til å føre journal er ikke direkte nedfelt i offentlighetsloven, men meldingen presiserer likevel at sentralforvaltningen har en plikt til å føre journal. For denne følger journalføringsplikten av den statlige arkivinstruksen samt ulovfestede prinsipper om god forvaltningsskikk og lang praksis. For kommuner og fylkeskommuner er plikten til å føre journal ikke like sikkert beskrevet.

Forvaltningens journaler er imidlertid en viktig forutsetning for at offentlighetsprinsippet skal kunne gjennomføres og virke etter sin hensikt. Regjeringen går derfor inn for å gjøre regelverket om journaler gjeldende også for den kommunale og fylkeskommunale sektor via den kommende arkivforskriften.

Kommunen som ett organ

Meldingen stiller flere konkrete spørsmål ved om lovens enkeltbestemmelser fører til en for vid adgang for forvaltningene til å gjøre unntak fra lovens hovedregel. Etter gjeldende rett regnes en kommune normalt som ett forvaltningsorgan. Visse typer dokumenter kan unntas fra innsynsretten når de er å regne som organinterne (dokumenter som forvaltningsorganet selv utarbeider). Jo større enhet forvaltningsorganet er, jo større blir anledningen til å unnta slike organinterne dokumenter. I praksis vil mesteparten av den saksforberedende korrespondanse mellom ulike kommunale enheter dermed kunne unntas fra offentlighet.

Dette gir grunnlag for å hevde at kommunal forvaltning gis en større adgang til å unnta dokumenter fra innsyn, enn det som kan være ønskelig. Regjeringen vil derfor vurdere å endre utgangspunktet om at kommunenen i denne sammenhengen skal regnes for ett organ. Flere alternative løsninger pekes ut. Den mest radikale er å anse alle kommunale enheter som selvstendige organer i forhold til offentlighetsloven. Annen løsning vil være kun å velge ut de kommunale organer som besitter avgjørelsesmyndighet på et saksområde.

Det som er klart allerede i dag er at offentlighetsloven gir kommunenene stor grad av frihet til selv å velge det åpenhetsnivå som er ønskelig. Dokumentoffentlighet generelt er avhengig av en bevisst holdning til selve offentlighetsprinsippet og en bevisst holdning til hvordan unntaksbestemmelsene i loven skal praktiseres. For Oslo kommune har Byrådet utarbeidet regler for offentlighet i kommunens forvaltning og gitt en veiledning for utøvelse av meroffentlighet. Se Byrådets rundskriv nr 8/94.

Nytt fra Byarkivet

Arkivkurs i 1999

Byarkivet vil også i 1999 avholde en rekke arkivkurs for ansatte i Oslo kommune. Vi starter kurssesongen med grunnkurs i arkivdanning i uke 9 og 10. Et nytt grunnkurs kommer på høsten, i uke 37 og 38.

I løpet av våren, nærmere bestemt uke 16, planlegger vi et spesialkurs med tema arkivplanlegging. Årets videregående kurs i arkivorganisering kommer i uke 41 og 42.

I tillegg til disse kursene blir det en dag med arkiv på Opplæringsetatens saksbehandlerkurser.

Alle kursene vil bli utlyst i Opplæringsetatens kurskatalog for 1999.

AB

Arkivnøkkelen

Byarkivet har mottatt flere henvendelser fra bydelsadministrasjoner om hvor saker vedrørende kontantstøtte bør arkiveres. Vi anbefaler at slike saker legges til 323.0 Barnehager - generelt.

Utbygging

Byarkivaren har godkjent følgende utbygging av nøkkelen:

941 Næringsutvikling
941.0 Generelt
941.1 Etablererstipend - korrespondanse
941.2 Etablererstipend - søknader
941.3 Bedriftsrådgivning, bedriftsetablering
941.4 Prosjekter
941.5 - .8 er ledige.
941.9 Annet vedrørende næringsutvikling

Anno 1898

Bystyret for 100 år siden

Frels oss fra en kirke i Stensparken!

Byens representanter hadde flere store saker på bordet på tampen av året 1898. De kjøpte Sjølyst på Skøyen til anlegg av gassverk og Dikemark til anlegg av nytt sinnsykehus. Den største debatten kom på om kommunen skulle støtte byggingen av Valdresbanen, men det endte opp med et enstemmig vedtak om kjøp av aksjer for tre hundre tusen kroner. Den saken som har satt størst spor i bybildet er imidlertid vedtaket om tomt til Fagerborg kirke.

Fagerborg og Frogner menigheter ble opprettet høsten 1897, og da måtte det, slik loven krevde, bygges nye kirker. Fagerborg menighet var større enn Frogner, med over ni tusen sjeler, og magistraten innstilte derfor på at det måtte bygges der først.

Den rimeligste måten å ordne kirketomt på var å benytte et areal som kommunen eide fra før, nemlig Stensparken. Men hvor i parken skulle kirken plasseres? Det var tre muligheter:

Den første - rett utenfor Falsens gate - ville *"... dele det for Parkanlæg bestemte Areal paa en for dette mindre heldig Maade"*. Den andre - oppe på Blåsen - ville kreve omfattende terrassemurer, og det kostet penger. Den tredje - parkens sørspiss - ble adskillig rimeligere, og flertallet innen magistraten gikk derfor inn for at man skulle bygge der.

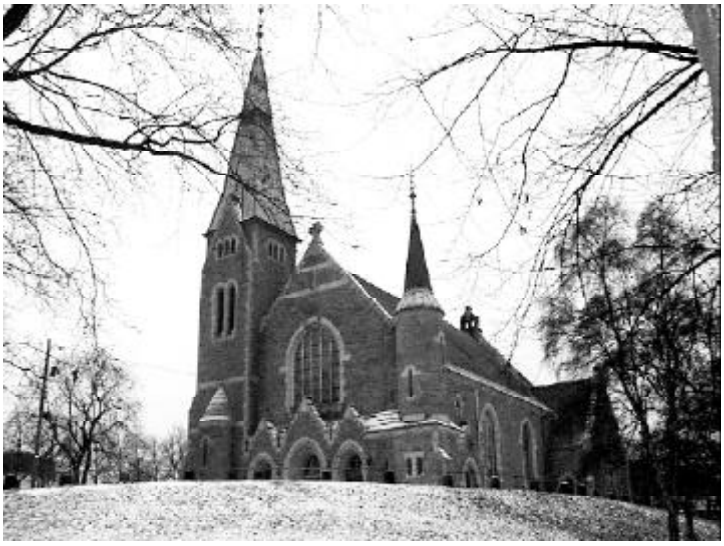

Ikke alle var begeistret for løsningen. Veivesenet og stadsingeniøren påpekte at Stensparken var opparbeidet av bidrag fra Brennevinssamlaget, og at kommunal beslagleggelse av området, kunne medføre at samlaget sluttet å gi bidrag til parklegging. Dessuten trengtes området som lekeplass og grønn lunge.

Stadsarkitekten avfeide imidlertid dette. En kirke nederst i Stensparken ville ligge sentralt i menigheten, den ville ikke innskrenke bruken av resten av parken, og *"Kirke og Park vil blive til hinandens gjensidige Pryd"*. Sogneprestens påpeking av at en lekeplass kunne forstyrre kirken, ville han heller ikke gå med på, og skrev at *"saadanne Naboer maa snarere være at ønske og i ethvert Fald at foretrække for den Trafik, som en Flerhed af vore Kirker er omgivet af, og da særlig Vor Frelsers Kirke med sin Torvtrafik, Sporveisspektakel og Brandvognsrammel."*

Da saken kom opp i representantskapsmøtet 15, desember, foreslo første taler, arkitekt Henrik Nissen, å utsette saken for å få utredet muligheten av bygge kirken på kommunens tomter i Schwachs gate. Venstremannen F. A. Krog sluttet seg til og ville *"... frelse denne park fra, hvad han troede maatte ansees som dens ødeleggelse som park betraktet"*.

Innleggene for og imot en kirke i parken og om realismen i å finne en tomt mer i retning av Majorstua, ble mange, og beskyldningene mellom frontene stadig hardere.

Direktør Malm fikk i alle fall rett i at det han sa i sitt tidlige innlegg, at *"... naar det var jordiske sager, som man var uenig om, saa kunde man ofte i al sindsro diskutere spørgsmaalet; men naar det var himmelske sager eller theologiske spørgsmaal, hvorom striden stod, (...) saa fremkaldte striden en bitterhed i sindet, som havde formaaet endog at spalte den enighed, der synes at være et artsmerke for den kollegiale institution, der kaldtes Kristiania magistrat."* Første borgermester Christie hadde nemlig gått imot kollegene Horn og Berner.

Ved voteringen ble det knappest mulig flertall for å bygge kirken i Stensparken, og i budsjettet for 1901 kom bevilgningen som startet byggearbeidene etter tegninger av Hagbarth Schytte-Berg. Til jul 1903 kunne kirken innvies, og idag vil vel få hevde at man ødela Stensparken.

LT